

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ім. адмірала Макарова
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ МОРЯ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА БЕЗПЕКИ

«Допустити до захисту»

зав. кафедри

д.е.н., професор Єфімова Г.В.
(наукова ступінь, вчене звання, П.І.Б. завкафедрою)

_____ «__» _____ 2024 р.
(підпис зав. кафедрою)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеню вищої освіти **бакалавр**

на тему: **Оцінка критеріїв і показників стійкого розвитку**

країни та шляхи їх покращення (на прикладі України та Канади) /

**Evaluation of the criteria and indicators of the country's sustainable
development and ways to improve them (on the example of Ukraine and
Canada)**

Виконав: студент IV курсу, групи 4451

Спеціальності 051 Економіка

ОП Міжнародна економіка

(шифр і назва спеціальності)

Савків Ростислав Романович

(прізвище та ініціали)

Керівник к.е.н., доц. Майстренко О.М.

(прізвище та ініціали)

Миколаїв – 2024 р.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА**

Факультет економіки моря
Кафедра економічної політики та безпеки
Освітній рівень – перший (бакалаврський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 051 Економіка
Освітня програма – Міжнародна економіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

гарант освітньої програми
«Міжнародна економіка»

_____ Л.Ю. Вдовиченко
« ____ » _____ 2024 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»**

Студенту _____ Савківу Ростиславу Романовичу
(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: «Оцінка критеріїв і показників стійкого розвитку країни та шляхи їх покращення (на прикладі України та Канади) / Evaluation of the criteria and indicators of the country's sustainable development and ways to improve them (on the example of Ukraine and Canada)»

Керівник роботи доцент, к.е.н., Майстренко Ольга Миколаївна

Затверджені наказом ректора № 264уч від « 26 » березня 2024 року

2. Термін подання роботи: 07 червня 2024 р.

3. Вихідні дані по роботі: монографічні видання, навчальні посібники, наукові статті, аналітичні матеріали, законодавчі та нормативно-правові акти, статистичні дані України, Канади, Світового банку, матеріали інших ресурсів по тематиці кваліфікаційної роботи, інтернет-ресурси

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів) концептуальні основи теорії стійкості систем, оцінка критеріїв і показників стійкого розвитку України та Канади, шляхи покращення критеріїв і показників стійкого розвитку країн

5. Перелік презентаційних матеріалів: Підходи до визначення економічної стійкості соціально-економічної системи макrorівня, Основні властивості категорії «економічна стійкість соціально-економічної системи», Система показників оцінки розвитку соціально-економічної системи макrorівня (національної економіки), Динаміка номінального та реального (в цінах 1999р.) ВВП України на душу населення, Динаміка зовнішнього боргу, гарантованого державою, Динаміка номінального та реального (в цінах 1999р.) ВВП Канади, Динаміка рівнів розвитку України та Канади, Система показників оцінки стійкого розвитку країни, Порівняння рівнів розвитку України та Канади в загальному та за складовими, Чинники стійкого розвитку економіки, Чинники стійкого розвитку національної економіки України, Інструменти забезпечення стійкості національної економіки, Основні чинники стійкості української економіки в умовах війни

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Визначення наукового керівника роботи	01.09.2023р.- 15.09.2023р.	
2.	Вибір теми роботи та її узгодження з науковим керівником	15.09.2023р.- 30.09.2023р.	
3.	Вивчення друкованих та електронних джерел, економічних реалій, методичних та наукових видань з теми роботи	01.10.2023р.- 31.10.2023р.	
4.	Складання попереднього плану роботи, узгодження його з науковим керівником	01.11.2023р.- 15.11.2023р.	
5.	Збір статистичної інформації на базовому підприємстві (установі, організації)	15.11.2023р.- 31.01.2024р.	
6.	Розробка теоретичного розділу	01.02.2024р.- 29.02.2024р.	
7.	Розробка аналітичного розділу	01.03.2024р.- 31.03.2024р.	
8.	Розробка проєктного розділу	01.04.2024р.- 30.04.2024р.	
9.	Розробка вступу, висновків, списку використаної літератури та додатків	01.05.2024р.- 15.05.2024р.	
10.	Редагування рукопису роботи магістранта та ознайомлення з ним наукового керівника	15.05.2024р.- 30.05.2024р.	
11.	Усунення зауважень наукового керівника та завершення роботи	01.06.2024р.- 10.06.2024р.	
12.	Подання рукопису кваліфікаційної роботи в бібліотеку НУК для перевірки на унікальність	10.06.2024р.	
13.	Подання рукопису кваліфікаційної роботи на попередній захист	7.06.2024р.	
14.	Усунення зауважень кафедрального захисту та результатів перевірки на виявлення збігів/ідентичності/схожості роботи	7.06.2024р.- 14.06.2024р.	
15.	Розробка проєкту демонстраційного матеріалу та доповіді	14.06.2023р.- 20.06.2023р.	
16.	Подання роботи рецензенту та отримання рецензії	18.06.2023р.	
17.	Захист роботи перед АК	24.06.2023р.- 25.06.2023р.	

Науковий керівник _____
(підпис)

Майстренко О.М.
(прізвище та ініціали)

Студент _____
(підпис)

Савків Р.Р.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ СТІЙКОСТІ СИСТЕМ	7
1.1. Основні дефініції стійкого розвитку систем	7
1.2. Система методів, критеріїв та показників оцінки стійкого розвитку країни	13
1.3. Національна стійкість, резильєнтність країни та її зв'язок із стійким розвитком	21
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ	29
2.1. Дослідження основних індикаторів розвитку України	29
2.2. Дослідження динаміки розвитку Канади	38
2.3. Оцінка критеріїв і показників стійкого розвитку України та Канади	44
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ КРАЇН	53
3.1. Забезпечення стійкості економічної системи як основа розвитку країни	53
3.2. Ключові аспекти в забезпеченні національної стійкості України	58
3.3. Досвід України у формуванні стійкої національної економіки	63
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення стійкого розвитку соціально-економічних систем має особливе значення в умовах мінливості зовнішнього середовища. Наразі очевидно, що стійкий економічний, соціальний та екологічний розвиток соціально-економічних систем макро-, мезо- та мікрорівнів (країни, регіонів, підприємств) можна досягти тільки при економічній стійкості таких їх структурних елементів, як соціально-економічні системи нижчих рівнів (галузі, підприємства й організації, підрозділи). Наприклад, економічна стійкість кожної окремої соціально-економічної системи мікрорівня дозволяє соціально-економічній системі макрорівня не тільки зберегти її потенціал, а й забезпечити її якісне піднесення та вихід на міжнародні ринки з новими конкурентними перевагами. Коливання економічної активності, кризи в реальній економіці й фінансовій системі світу, інші критичні зовнішні впливи як війна, істотно впливають на стійкість розвитку соціально-економічних систем і мікро-, і макрорівня, виявляють їх слабкі сторони, низьку гнучкість і адаптаційні можливості для подолання існуючих труднощів. Отже, стійкість розвитку соціально-економічної системи тісно корелює з її здатністю адаптуватися до зовнішніх шоків. Для підвищення стійкості розвитку в сучасних умовах потрібно створити ефективно функціонуючий економічний базис, що є можливим лише за умови ґрунтовної оцінки стійкості розвитку соціально-економічної системи у її взаємозв'язку з мінливістю зовнішнього середовища.

Особливого значення дане дослідження набуває для України. Стійкість української нації під час повномасштабної російської агресії ґрунтується на довірі та відповідальності всіх верств суспільства – як громадян, так і влади. Як позитивний чинник стійкості варто визнати наявність територіальної згуртованості громадян і водночас об'єднання навколо держави. Але важливо в таких складних умовах згрупувати внутрішні резерви для подолання зовнішньої нестабільності і не знижати, а підвищувати рівень країни у всіх сферах життя..

Тому дослідження критеріїв та показників стійкого розвитку країни та шляхів їх покращення важливо сьогодні.

Дослідженням теоретичних питань стійкості розвитку країни, національної стійкості, розвитку країн, стійкості економіки займалися такі вітчизняні і зарубіжні науковці як Божок Є., Бойко А., Завальна М., Іванюк Ю., Кононова І., Мажара Г., Манойленко О., Пирожков С., Покровська А., Прямухіна Н., Резнікова О., Савченко М., Сиром'ятникова О., Хамітов Н. та інші.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне визначення та практичне дослідження критеріїв і показників стійкого розвитку країни на прикладі України та Канади.

Для досягнення поставленої мети ми сформулювали та вирішили такі завдання:
– сформулювати основні тези про методи, критерії та показники оцінки стійкого розвитку країни;

– тлумачити поняття національна стійкість, резильєнтність країни та стійкий розвиток, показати їх співвідношення;

– дослідити основні індикатори розвитку України;

– дослідити динаміку розвитку Канади;

– оцінити та порівняти критерії і показники стійкого розвитку України та Канади;

– підкреслити зв'язок стійкості економічної системи країни та її розвитку;

– висвітлити ключові аспекти в забезпеченні національної стійкості України;

– систематизувати досвід України у формуванні стійкої національної економіки.

Об'єктом дослідження є процес розвитку країни як соціально-економічної системи.

Предметом дослідження є стійкість розвитку країни як одна з умов, що уможливорює цей процес в заданому напрямку і з заданими параметрами перебігу та кінцевого результату.

Теоретичну основу дослідження складають наукові, теоретичні висновки та узагальнення вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, що містяться у монографічній, спеціальній та періодичній літературі з питань розвитку країн як соціально-економічних систем та його стійкості.

Методологічну основу дослідження склали методи наукової абстракції, аналізу, синтезу, логічного висновку, системного підходу тощо. Для вирішення певних завдань застосовувалися такі методи: монографічний – при вивченні літературних джерел, практики економічних процесів; теоретичного узагальнення, порівняння та аналогії – для розкриття сутності поняття «стійкий розвиток країни»; абстрактно-логічний – для здійснення теоретичних узагальнень, формування висновків та їх обґрунтування; статистичні – для аналізу структури та динаміки макроекономічних, соціальних та екологічних показників розвитку країн; агрегування для оцінки критеріїв та інтегральний показників рівня розвитку країн.

Інформаційну базу дослідження складають законодавчі та нормативно-правові документи країн, офіційні дані Eurostat, Світового банку Державної служби статистики, Statistics Canada та ін.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи – 76 сторінок. Робота містить 7 таблиць та 30 рисунків. Список використаних джерел налічує 41 найменування на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ СТІЙКОСТІ СИСТЕМ

1.1. Основні дефініції стійкого розвитку систем

Категорія «стійкість» розглядається дослідниками в різних сферах – в фізиці і хімії, в математиці, в біології, в психології і соціології, в машинобудуванні. В кожному випадку це питання пов'язані з функціонуванням складних систем. Наразі є теорія стійкості систем, достатньо вивчена в загальному вигляді. Свій внесок у теорію стійкості систем зробили такі вчені як В. Арнольд, Д. Джозеф, Ж. Йоссі, М. Месарович, Н. Моїсеєв, М. Морішіма, А. Орлов, В. Острейківський, Я. Такахара та ін. [1].

В економіці також важливе місце займає поняття стійкості системи. Виникнення терміну «економічна стійкість» припадає на період закінчення глобальних енергетичних криз 1973-1979рр. На той час актуальною стала проблема обмеженості ресурсів як наслідок кризових явищ.

Спочатку почали звертати увагу на проблематику стійкого розвитку соціально-економічних систем на мікрорівні і досліджували це питання переважно з позиції екології. Наразі фокус досліджень змістився переважно на фінансові аспекти.

На нашу думку, стійкість – це комплексна категорія, яка охоплює значно більше за обсягом питань і не може обмежуватися лише фінансовими аспектами функціонування системи.

Стійкість – це характеристика стану об'єкта дослідження стосовно зовнішніх впливів. Визначати її доцільно в порівнянні: стійкішим є такий стан об'єкта, який, при рівних зовнішніх впливах і внутрішніх зрушеннях, схильний до менших змін, відхилень від попереднього [1]. Забезпечити власну стійкість до зовнішніх впливів об'єкт може за наявності певних внутрішніх властивостей. Тобто, стійкість є зовнішнім проявом внутрішньої структури об'єкта. Звідси випливає, що

вдосконалення самого об'єкту дозволить отримати ті його властивості, які стануть основою його стійкості до впливу різних зовнішніх чинників.

Економічну стійкість розуміють як комплексну категорію оскільки різносторонньою і складною є сама господарська діяльність. Об'єктом в теорії стійкості може виступати підприємство (організація), галузь, економіка, тобто, розглядають стійкість на різних рівнях господарювання. Це можливо оскільки перебіг економічних процесів в економічних системах відбувається відповідно до єдиних законів, а різні рівні стійкості як правило складають певну ієрархію подібну до ієрархії економічних об'єктів.

Економічну рівновагу можна визначити як стан системи, який характеризується прийнятним врівноваженим впливом таких різнонаправлених чинників як попит та пропозиція, витрати та доходи тощо.

На мікрорівні стійкість соціально-економічної системи є сукупністю рівноваг окремих, одиничних та приватних. Її рівень вище тоді, коли ця сукупність стійких рівноваг соціально-економічної системи перевищує кількість нестійких [1]. Стани соціально-економічної системи можна класифікувати за певною системою, в якій вони представлені варіантами від вкрай нестійкого – система знаходиться на межі банкрутства, до абсолютно стійкого. За такої градації станів при порушенні стійкості системи важливого значення набуває спрямованість процесу – підвищення чи зниження рівня стійкості.

Зазначимо, що на рівні соціально-економічних систем мікрорівня конфліктна ситуація може стати поштовхом до прогресивного розвитку [1]. В загальних рисах, для об'єктів мікрорівня конкурентне середовище, відтворюване на основі попиту й пропозиції, постійно негативно впливає, порушуючи рівновагу. В таких умовах одні системи не знаходять ресурсів на відновлення своєї стабільності, інші знаходять можливості підвищувати свою стабільність, тобто рівень стійкості одних соціально-економічних систем мікрорівня знижується, інших – підвищується.

За ознакою часу рівновага може бути нестійкою або короткочасною та стійкою

або тривалою [1].

Отже, стійкість економічної системи – це її здатність повертатися до стану рівноваги після порушення межі допустимого стану внаслідок впливу зовнішніх чинників та за наявності та використання власних ресурсів.

Стійкість соціально-економічної системи макrorівня – це набагато більш складна категорія, яка вирізняється динамікою, комплексністю та багатограністю. Кожна соціально-економічна система має свою специфіку, тому існує багато підходів до визначення стійкості соціально-економічної систем. Так з економічної точки зору можна виділити чотири основні підходи до категорії «економічна стійкість» (рис.1.1).

Рис. 1.1. Підходи до визначення економічної стійкості соціально-економічної системи макrorівня

Джерело: складено автором на основі [1]

В даній роботі ми аналізуємо стійкий розвиток країн. Країна представляє собою

систему, саме тому ми розпочали аналіз з визначення категорії стійкість системи. Країна – це перш за все суспільство, співтовариство, організоване державою на певній території, що складається з політичної, національної, соціальної, культурної, господарської сфер. Для більшого розуміння суті досліджуваної категорії – «стійкий розвиток країни», ми спочатку пояснюємо категорію «стійкість країни (системи)». Країна – це система макрорівня. Будь-яка система макрорівня включає в себе системи мікрорівня як складові. На нашу думку економічна стійкість соціально-економічної системи макрорівня складається з економічної стійкості соціально-економічних систем мікрорівня. Тому не залишимо поза увагою визначення категорії «економічна стійкість соціально-економічної системи мікрорівня». Основні висновки зведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Система підходів до визначення категорії «економічна стійкість соціально-економічної системи мікрорівня»

Концепція	Висновки
1. Економічна стійкість як фінансова стійкість	
Забезпечення виконання зобов'язань	Фінансова стійкість є однією зі складових стійкості соціально-економічної системи мікрорівня
Стабільність отримання доходів	
Фінансова стабільність	
2. Економічна стійкість як стабільність діяльності й рівноважний стан соціально-економічної системи мікрорівня	
Стабільність і надійність фінансово-господарської діяльності	Охоплює господарську діяльність соціально- економічної системи мікрорівня в цілому
Рівноважний стан	Ототожнює категорії «економічна стійкість» та «економічна рівновага»
3. Економічна стійкість як можливість або здатність	
Збереження поточного стану соціально- економічної системи мікрорівня	Розрізняють категорії «економічна стійкість», «стійкий розвиток», «економічна рівновага». Не розкривають систему забезпечення здатності об'єкта до функціонування й розвитку
Адаптація до змін внутрішнього і зовнішнього середовищ	
Здатність забезпечувати функціонування та розвиток	Розкривають систему забезпечення здатності об'єкта до функціонування й розвитку
4. Економічна стійкість як підтримка оптимальних характеристик соціально-економічної системи мікрорівня	
Рентабельне функціонування	Виділяє умови, за рахунок яких забезпечується економічна стійкість соціально- економічної системи мікрорівня. Не враховує здатність адаптуватися до змін
Стабільний розвиток	

Джерело: складено автором на основі [1]

На основі вивченого з аналізу літературних джерел сформулюємо, що означає

категорія «стійкість соціально-економічної системи»: це її здатність зберігати свої параметри (найбільш важливі системо- і структуроутворюючі зв'язки) в певній області значень, що дозволяє їй підтримувати якісну визначеність, в тому числі, структури, зв'язків, поведінки. Дане визначення стійкості не ототожнюється з поняттям рівноваги. На думку автора, тривалість стану рівноваги не можна використовувати як міру стійкості системи, а для регіональної соціально-економічної системи якою є країна, це суперечить концепції її безперервного розвитку [2].

Сьогодні виокремлюють різні два основні прояви стійкості системи:

– «стійкість функціонування». Пов'язана зі структурою або функціями системи. Мається на увазі здатність системи зберігати задані в ній властивості й параметри в умовах впливу зовнішніх чинників та в ході її функціонування;

– «стійкість розвитку». В даному випадку мова про збереження цілісності системи в ході її функціонування на протязі багатьох циклів, здатність системи зберігати задані в ній властивості й параметри в умовах впливу зовнішніх чинників, внутрішніх змін та досягнення поставлених цілей [1].

Якщо взяти до уваги точку зору на теорію систем автоматизованого управління, то «стан системи називається стійким, якщо відхилення від нього залишається як завгодно малим при будь-яких досить малих змінах вхідних сигналів» [3]. Отже, стійкість характеризує таку здатність системи як саморегулювання з урахуванням зворотних зв'язків. Це є цільова рівновага системи, яка задається метою її створення та функціонування. З огляду на сказане, наведемо ще одне визначення категорії «стійкість соціально-економічної системи»: «здатність системи компенсувати коливання (флуктуації) зовнішнього та внутрішнього середовища, зберігаючи свою структурно-функціональну цілісність, та забезпечувати можливість змінювати свої властивості (свій стан) у результаті само- або вимушеного розвитку та переходити у новий цільовий рівноважний стан» [3].

Звідси слідує, що:

– функціональна стійкість системи – це здатність системи повертатися до

рівноважного стану при відхиленні від нього за рахунок її властивостей гомеостазу та/або гомеорезу;

– стійкість розвитку системи – це здатність системи зробити перехід до нового стану рівноваги за рахунок набуття нових властивостей за умови, що компенсаційні процеси недостатні або ж спостерігається достатньо сильний вплив зовнішнього середовища.

Запропоновані визначення є узагальнюючим, враховують просторові, часові, атрибутивні, відносні, динамічні та інші властивості категорії. Вони пояснюють не тільки зміст, але й значення категорії «стійкість системи», і вказують на причини порушення та напрями прикладення зусиль для забезпечення. Відтак, ми можемо окремо виділити основні властивості категорії «економічна стійкість» соціально-економічної системи – рис. 1.2.

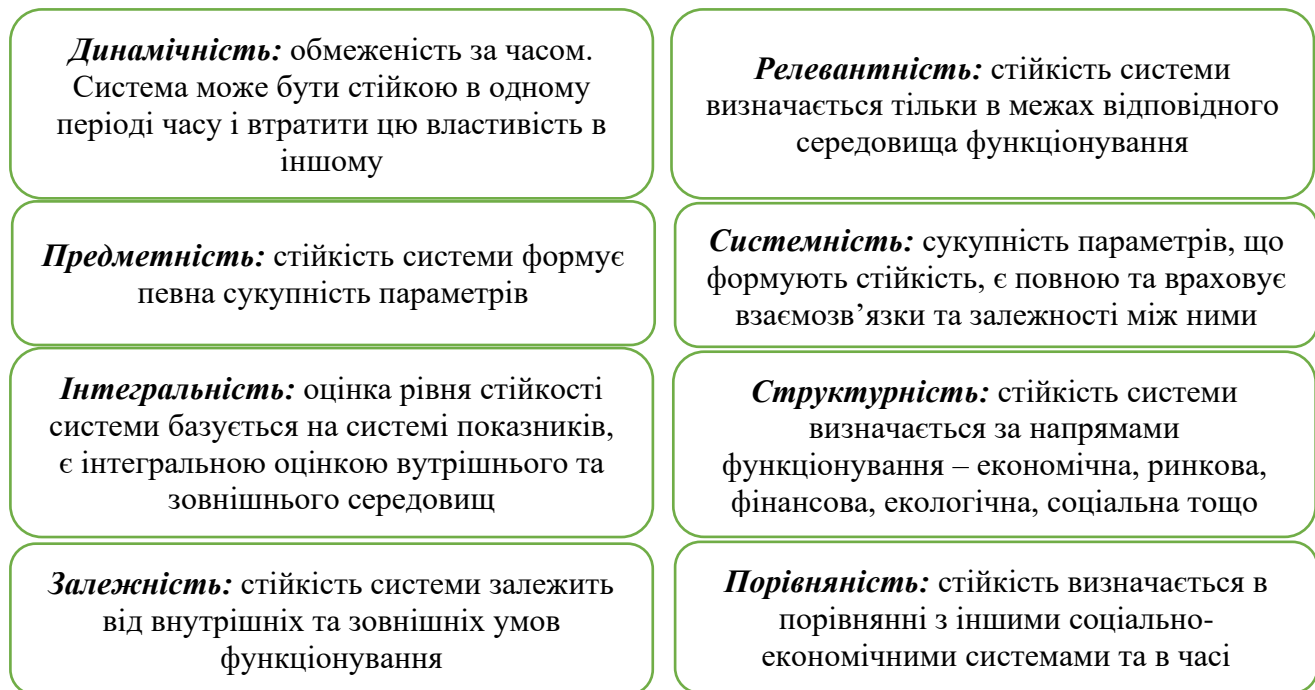

Рис. 1.2. Основні властивості категорії «економічна стійкість соціально-економічної системи»

Джерело: складено автором на основі [1]

Отже, стійкість будь-якої системи характеризується наявністю механізмів

саморегуляції, завдяки чому вона отримує можливість пристосування і так забезпечує собі стійкий розвиток. Самоорганізації та саморегулювання стосуються внутрішніх елементів та адаптаційних можливостей. Це здатність системи нейтралізувати або ж пристосуватися до несприятливої динаміки зовнішнього середовища, але не змінюючи своїх змістовних якостей, збереження функціональних і структурних характеристик по відношенню до зовнішніх. Можна сказати, що причина порушення стійкості полягає у внутрішній недосконалості, порушенні рівноваги між елементами самої системи, співвідношення між її внутрішнім та зовнішнім середовищами.

Стійкість системи забезпечує їй такі важливі характеристики розвитку, як самозбереження, здатність до самовідтворення, самоорганізації та якісного вдосконалення. Це можливо завдяки набутим за такого стану можливостям системи вирішувати протиріччя, знижувати негативний вплив дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників, зберігаючи при цьому свою цілісність і основні властивості – гомеостаз.

1.2. Система методів, критеріїв та показників оцінки стійкого розвитку країни

Ми встановили, що в ситуації високої мінливості зовнішнього середовища є актуальним завдання забезпечення стійкого розвитку соціально-економічних системи. При цьому стійкість розвитку соціально-економічної системи означає здатність її адаптації до зовнішніх шоків. Підвищення стійкості розвитку означає певну діяльність задля створення можливості до адаптації. Планування будь-яких заходів в даному напрямку можна почати з ґрунтовної оцінки стійкості розвитку соціально-економічної системи на початку та встановлення закономірностей її взаємозв'язку з динамікою зовнішнього середовища.

Як і в будь-якому випадку, для оцінки стійкості розвитку соціально-економічних систем необхідно розробити відповідну методику і обрати відповідний методичний інструментарій. До його складу входить необхідний та достатній набір

оціночних показників, які в сукупності будуть адекватно характеризувати кожен складову розвитку системи на усіх рівнях; методи оцінки та зведення показників до інтегральної оцінки; встановлення алгоритму оцінювання; визначення джерел вхідної інформації, необхідної для проведення оцінки; обґрунтування критеріїв інтерпретації результатів та вибір способів їх презентації [4, 5].

Спочатку зупинимося на виборі показників, за допомогою яких будемо здійснювати оцінку розвитку соціально-економічних системи на макрорівні. Практичну розробку методик оцінки стійкості розвитку соціально-економічних системи пропонує І.В. Кононова [5]. За її методикою вибір оціночних показників здійснюється на основі логічного узагальнення, встановлюється відповідність між ними. При цьому автор пропонує в структурі стійкості розвитку соціально-економічної системи макрорівня виділити три підсистеми:

- соціальний розвиток соціально-економічних систем;
- економічний розвиток соціально-економічних систем;
- екологічний розвиток соціально-економічних систем.

На першому етапі відбору показників оцінки стійкості розвитку соціально-економічних систем формується початковий перелік показників.

Система показників визначається з огляду на класичний перелік показників оцінки соціально-економічного розвитку країни і, значення яких відображені в матеріалах державної статистики. В Україні це Державна служба статистики.

Всі показники розподіляються за індикаторами оцінки розвитку соціально-економічної системи [5]:

- економічний розвиток соціально-економічної системи: індикатори, на основі яких можна охарактеризувати результати функціонування економіки, динаміку цін, інвестиційну діяльність, зовнішньоекономічну діяльність, рівень доходів суб'єктів господарювання та загальний, інноваційну діяльність тощо;

- соціальний розвиток соціально-економічної системи: індикатори, на основі яких можна охарактеризувати рівень зайнятості, стан та обсяги виплат заробітної

плати, охорону праці, стан та обсяги житлового фонду, стан ринку праці, рівень освіти, систему охорони здоров'я, криміногенну та демографічну ситуацію, стан та рівень соціального забезпечення тощо;

– екологічний розвиток соціально-економічної системи: індикатори, на основі яких можна охарактеризувати фінансування природоохоронних заходів та поводження з відходами.

На другому етапі проводиться аналіз доступу до інформації про ці показники та корегується їх перелік з оглядом на доступність інформації. Паралельно з вдосконаленням системи показників встановлюється перелік основні джерел інформації. Для оцінки доступності показника автор методики пропонує скористатися такою номінальною шкалою: 0 балів – для джерела інформації, в якому відсутні дані про значення показника та такі, на основі яких його можна обчислити; 0,5 балів – для джерела інформації, в якому відсутні дані про значення показника, але містяться інформація для його розрахунку; 1 бал – для джерела інформації, в якому містяться дані про значення показника.

На даному етапі алгоритму оцінювання рівня стійкості розвитку соціально-економічних системи дослідники формують групу експертів для відбору показників. Експерти дають оцінку значимості показників оцінки стійкості розвитку соціально-економічної системи за 5 бальною шкалою: 0 балів – значимість даного показника в оцінці стійкості розвитку соціально-економічної системи не вагома; 1 бал – значимість даного показника в оцінці стійкості розвитку соціально-економічної системи дуже низька; 2 бали – значимість даного показника в оцінці стійкості розвитку соціально-економічної системи низька; 3 бали – значимість даного показника в оцінці стійкості розвитку соціально-економічної системи середня; 4 бали – значимість даного показника в оцінці стійкості розвитку соціально-економічної висока; 5 балів – значимість даного показника в оцінці стійкості розвитку соціально-економічної дуже висока.

Отриманні експертні оцінки використовують для побудови матриці попарних

порівнянь. Дані цієї матриці використовуються для обчислення відносної важливості показників.

На цьому етапі враховується кореляція між показниками початкового переліку для вдосконалення системи показників – якщо кореляція є сильною, то з двох показників обирається з вищим рівнем відносної значимості [4].

В ході формування системи показників оцінки стійкості розвитку соціально-економічних системи початкова сукупність переглядається та звужується. В ній залишаються ті показники, які не мають аналогів на усіх рівнях ієрархії [4, 5].

Наступний етап оцінки рівня стійкості розвитку соціально-економічної системи є практичним. Потрібно зібрати дані про значення показників за індикаторами соціального, економічного та екологічного розвитку. Інформаційною базою слугуватимуть джерела, з яких ми отримуємо дані про стан соціально-економічної системи та її оточення.

Для оцінки значень показників обираються відомі методики, узгоджені з методиками оцінки макроекономічних показників в Європі та світі. В даному випадку доцільно звернутися, наприклад, до Системи національних рахунків як до загальної інформаційної системи і скористатися існуючими там методиками.

Варто зауважити, що система показників стійкості розвитку соціально-економічної системи складається з двох груп показників – кількісні і якісні.

Порівнянність кількісних показників забезпечується шляхом стандартизації, тобто здійснюється їх нормування або приведенням до інтервалу від 0 до 1, де значенню 0 відповідає найгірше значення показника, 1 – найкраще значенням показника [4]. При цьому використовується підхід математичної статистики – на основі мінімального та максимального значення та з врахуванням того, що показник є стимулятором або дестимулятором розвитку, за формулами [4]:

$$X_{ij}^+ = \frac{\Pi_{ij} - \min\{\Pi_{ij}\}}{\max\{\Pi_{ij}\} - \min\{\Pi_{ij}\}}, X_{ij}^- = \frac{\max\{\Pi_{ij}\} - \Pi_{ij}}{\max\{\Pi_{ij}\} - \min\{\Pi_{ij}\}} \quad (1.1)$$

де X_{ij}^+ , X_{ij}^- – нормоване значення і-го показника-стимулятора чи дестимулятора відповідно за j-м індикатором розвитку – соціальним, економічним, екологічним, в даний період часу; P_{ij} – значення і-го показника за j-м індикатором розвитку в даний період часу; $\min\{P_{ij}\}$ – мінімальне значення і-го показника за j-м індикатором розвитку за весь розглядуваний період; $\max\{P_{ij}\}$ – максимальне значення і-го показника за j-м індикатором розвитку за весь розглядуваний період; і – номер показника; j – номер індикатора.

Показники, які сприяють підвищенню стійкості розвитку соціально-економічної системи називаються стимуляторами розвитку, вони приводять до зростання значення інтегрального показника стійкості розвитку. Дестимулятори, навпаки, знижують рівень стійкості розвитку системи і приводять до зниження інтегрального показника стійкості розвитку.

Значення якісних показників стійкості розвитку соціально-економічної системи пропонуємо оцінювати експертним методом, як це частіше всього роблять в аналізі. Для зручності подальших розрахунків доцільно впровадити систему експертної оцінки, коли значення показника обчислюється як середнє значення експертних оцінок в інтервалі від 0 до 1, де значенню 0 відповідає найгірше значення показника, 1 – найкраще значенням показника. Варто зазначити, що тут ще в процесі експертного опитування можна уточнити, що для показників-дестимуляторів висновки необхідно робити такі ж, як і для показників стимуляторів – найгірше значення матиме оцінку 0, найкраще – 1. В такому випадку, всі якісні показники в інтегральних обчисленнях виступатимуть як показники-стимулятори.

На основі нормованих оцінок показників та їх значимості оцінку рівня окремого індикатора розвитку соціально-економічної системи обчислюємо як узагальнюючий показник за формулою [4]:

$$X_{\text{соц.}}(X_{\text{екон.}}X_{\text{екол.}}) = \sum_{i=1}^n w_{ij} X_{ij}^{\pm}, \quad (1.2)$$

де $X_{\text{соц.}}(X_{\text{екоп.}}X_{\text{екоп.}})$ – узагалнюючий показник соціального (економічного, екологічного) розвитку соціально-економічної системи; w_{ij} – коефіцієнт вагомості i -го показника за j -м індикатором розвитку за весь розглянутий період.

Отриманні узагалнюючі показники соціального, економічного та екологічного розвитку згідно методиці агрегуються в інтегральний показник стійкості розвитку соціально-економічної системи за формулою [4]:

$$X_{\text{інтегральний}} = w_1 X_{\text{соц.}} + w_2 X_{\text{екоп.}} + w_3 X_{\text{екоп.}}, \quad (1.3)$$

де $X_{\text{інтегральний}}$ – інтегральний показник стійкості розвитку соціально-економічної системи; w_1 – коефіцієнт вагомості соціальної складової розвитку соціально-економічної системи; w_2 – коефіцієнт вагомості економічної складової розвитку соціально-економічної системи; w_3 – коефіцієнт вагомості екологічної складової розвитку соціально-економічної системи.

На даному етапі ми маємо врахувати, що в оцінці використовувати показники соціально-економічного розвитку системи. Тому можемо зробити висновок про його рівень, інтерпретуючи отримані результати за одним з різновидів шкали бажаності Харрінгтона [4]:

- 0-0,2 – критично низький рівень розвитку соціально-економічної системи;
- 0,2-0,37 – низький рівень розвитку соціально-економічної системи;
- 0,37-0,63 – середній рівень розвитку соціально-економічної системи;
- 0,63-0,8 – високий рівень розвитку соціально-економічної системи;
- 0,8-1,0 – дуже високий рівень розвитку соціально-економічної системи.

На основі аналізу динаміки інтегрального показника розвитку соціально-економічної системи можна встановити характер її розвитку:

$$I_{X_{\text{інтегральний}}} = \frac{X_{\text{інтегральний } 1}}{X_{\text{інтегральний } 0}}, \quad (1.4)$$

де $I_{X_{\text{інтегральний}}}$ – індекс інтегрального показника розвитку соціально-економічної

системи; $X_{\text{інтегральний } 1}$, $X_{\text{інтегральний } 0}$ – інтегральні показники розвитку соціально-економічної системи в звітному та базисному роках відповідно.

Інтерпретацію значення індексу інтегрального показника автор методи пропонує здійснювати за шкалою [4]:

– < 1 – деградація; – $= 1$ – стабілізція; – > 1 – прогрес.

Ступінь відхилень інтегрального показника розвитку соціально-економічної системи від базової траєкторії визначається за допомогою коефіцієнта варіації. Це стає можливим, якщо досліджуваний період не менше 10 років. Формула коефіцієнта варіації:

$$V_{X_{\text{інтегральний}}} = \frac{\sigma_{X_{\text{інтегральний}}}}{\overline{X_{\text{інтегральний}}}}, \quad (1.5)$$

де $V_{X_{\text{інтегральний}}}$ – коефіцієнт варіації інтегрального показника розвитку соціально-економічної системи; $\sigma_{X_{\text{інтегральний}}}$ – середньоквадратичне відхилення інтегрального показника розвитку за досліджуваний період часу; $\overline{X_{\text{інтегральний}}}$ – середнє значення інтегрального показника розвитку за досліджуваний період.

Результати оцінки рівня стійкості розвитку соціально-економічної системи інтерпретуються згідно правил: – $< 17\%$ – абсолютно стійкий розвиток; – $17-33\%$ – відносно стійкий розвиток; – $35-40$ – відносно нестійкий розвиток; – $40-60\%$ – абсолютно нестійкий розвиток.

Методологія оцінки стійкості розвитку соціально-економічної системи та мінливості її середовища представлені на рис. 1.3.

Отже, при оцінці рівня стійкості розвитку соціально-економічної системи потрібно обов'язково враховувати структуру окремої соціально-економічної системи, її рівень та внутрішні взаємозв'язки між складовими, вплив та зв'язки із зовнішнім середовищем.

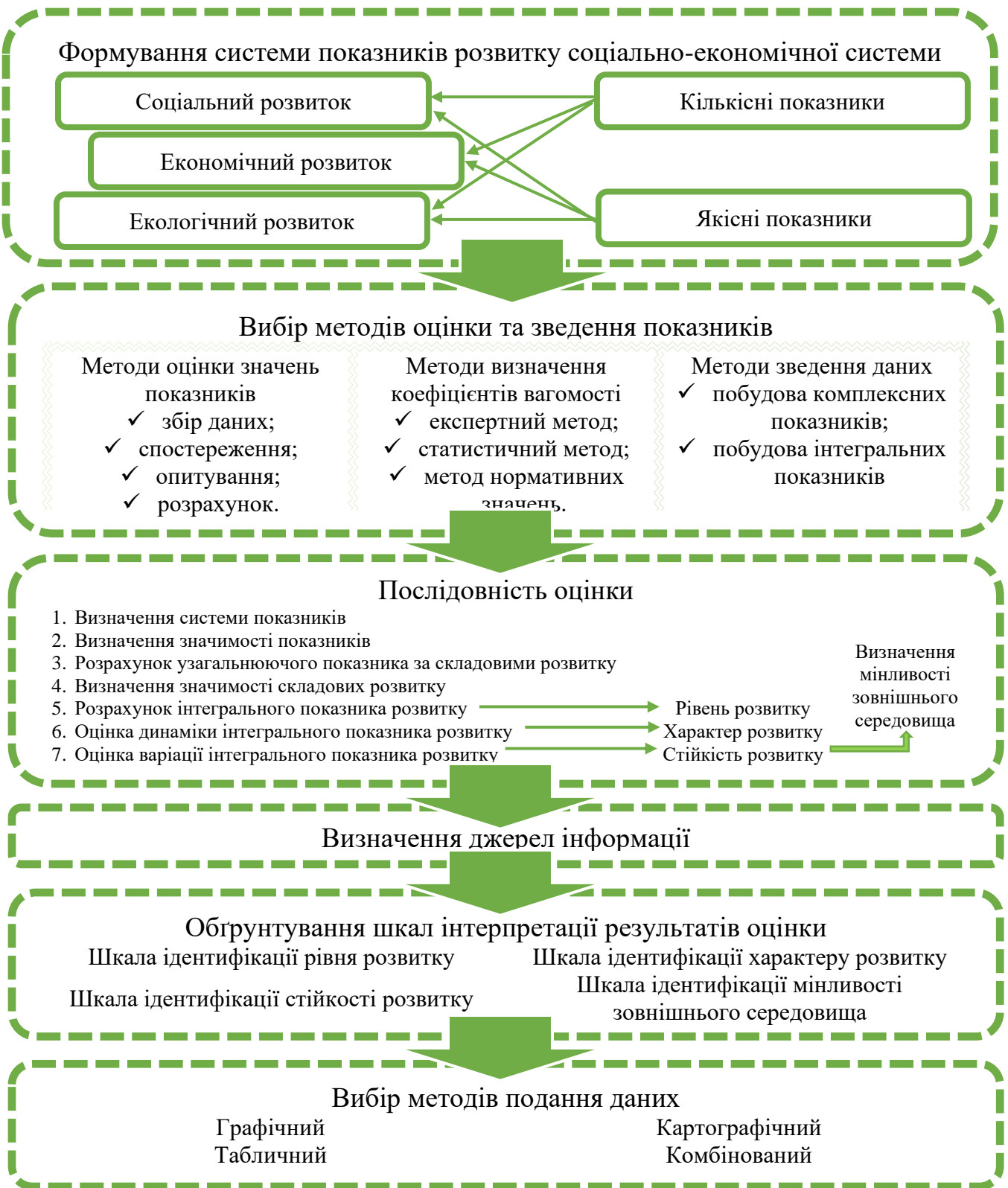

Рис. 1.3. Методологія оцінки стійкості розвитку соціально-економічної системи та мінливості її середовища

Джерело: складено автором на основі [4]

1.3. Національна стійкість, резильєнтність країни та її зв'язок із стійким розвитком

Розвиток – це поступові, закономірні, спрямовані, незворотні якісні зміни станів об'єктів будь-якої природи, що означають виникнення інших обставини, умов існування, якісно кращої внутрішньої визначеності [6]. Згідно досліджень В. Г. Шинкаренка та М. М. Бурмаки, «розвиток» варто розуміти як [7]:

- іманентну властивість системи – перехід об'єкта розвитку від поточного до якісно нового стану;
- закон – закономірний перехід до якісно нового;
- процес – сукупність кількісних, структурних та якісних змін;
- принцип – вдосконалення об'єкта відповідно до встановленої мети;
- явище – прояв властивостей нового стану об'єкта;
- результат – сукупність відмінностей між двома станами об'єкта.

Тому оцінка рівня розвитку соціально-економічної системи є комплексним дослідженням, в якому дослідникам доводиться застосовувати різні методи та комбінувати їх елементи. Всі їх поєднує методичний підхід як той, що ми розглянули в пункті 1.2. – вибір індикаторів та формування системи показників за складовими розвитку соціально-економічної системи; збір інформації для обчислення значень показників; нормування значень показників; визначення коефіцієнтів значимості показників та складових розвитку; оцінка значень узагальнюючих показників соціального, економічного та екологічного розвитку; розрахунок інтегрального показника розвитку системи; визначення рівня розвитку; оцінка динаміки інтегрального показника розвитку та його характеру; оцінка рівня стійкості соціально-економічної системи з допомогою коефіцієнта варіації інтегрального показника розвитку. Також потрібно оцінити рівень мінливості зовнішнього середовища системи та описати взаємозв'язок між нею та рівнем розвитку [4, 5, 8].

Джерела інформації доцільно обрати офіційні джерела як Державна служба статистики України. Індикаторами оцінки розвитку соціально-економічної системи

обрано економічний розвиток, соціальний розвиток, екологічний розвиток. Приклад системи показників, які використовує І.В. Кононова для оцінки розвитку соціально-економічної системи макrorівня – національної економіки України представлено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2.

Система показників оцінки розвитку соціально-економічної системи макrorівня (національної економіки)

Індикатори	Кількісні показники	Якісні показники
Економічна складова		
Результати функціонування	ВВП	ВВП на одну особу
Інвестиційна діяльність	Капітальні інвестиції	Питомі капітальні інвестиції
Зовнішньоекономічна діяльність	Чистий експорт товарів та послуг	Чистий експорт товарів та послуг на одну особу
Доходи	Фонд оплати праці працівників національної економіки	Середньорічна зарплата одного працівника
Інноваційна діяльність	Загальна сума витрат на інноваційну діяльність	Питомі витрати на інноваційну діяльність
Соціальна складова		
Стан ринку праці	Зайняте населення	Рівень зайнятості
Стан освіти	Витрати на освіту	Витрати на освіту на одну особу
Демографічна ситуація	Приріст населення	Коефіцієнт приросту
Охорона праці	Кількість нещасних випадках на виробництві	Кількість нещасних випадків на 1000 працівників
Охорона здоров'я	Кількість осіб, що мають тривалі проблеми зі здоров'ям	Частка осіб, що мають тривалі проблеми зі здоров'ям
Екологічна складова		
Фінансування природоохоронних заходів	Витрати на охорону довкілля	Витрати на охорону довкілля на одну особу

Джерело: складено автором на основі [5]

Дана система справді характеризує соціально-економічний розвиток і значна варіація його рівня вказує на вразливість системи щодо зовнішніх впливів та брак внутрішніх резервів на адаптацію. Ймовірно, що далі система не матиме можливості розвиватися у визначеному напрямку, тобто так як ми це визначили – до якісно кращої внутрішньої визначеності. Але ми визначаємо, що встановлення даного факту є лише крок до наступного – формування таких внутрішніх властивостей системи, які б

дозволили системі відновити порушений стан до рівня початкового, до негативного впливу зовнішнього середовища, та продовжити своє функціонування за сприятливих умов та поступальний розвиток. Тому розглянемо питання стійкості системи дещо ширше.

Отже, зазначимо, що в умовах мінливості зовнішніх впливів особливо актуально аналізувати поведінкові чинники складних макросистем, розвиток яких характеризується нелінійною динамікою, складно прогнозованими траєкторіями розвитку та взаємозв'язками, наявністю синергетичних та мультиплікаційних ефектів, адаптивної та поступальної поведінки, стійкості до зовнішніх небезпек тощо [9].

Протягом останніх 4-5 років для соціально-економічних систем актуальним завдання є підвищення резилентності щодо мінливості зовнішнього середовища. Це пояснюється виникненням глобальних економічних криз, природними та техногенними катастрофами, глобальними трансформаціями в інституційній, економічній та політичній сферах, політичними кризами, проривними досягненнями в технологічній та інноваційній сферах, дипломатичними суперечками, війнами, пандеміями тощо.

В дефініції «резилентність» більше увага акцентується на «пружності», «еластичності», «гнучкості» (дослівний переклад терміну). Тобто, це поняття близьке до «стійкості», «опірності» і «міцності» [9]. В екології це відображення здатності будь-якої системи, якій вдається виживати, до відновлення після шоків та адаптації до змінного середовища [10]. Починаючи з 2010р. це поняття все частіше вживається в стратегічних та програмних документах міжнародних організацій – ООН, ОЕСР, ЄС та ін. зі змістом нового підходу до безпекових проблем в умовах неочікуваних шоків – стихійні лиха, конфлікти в політичних питаннях, міжнародний тероризм, економічні кризи [10]. В економіці вперше вживається поняття резилентності для позначення здатності економічної системи компенсувати економічні втрати внаслідок катастроф. Так, К. Холлінг [9], К. Перрінгс та інші економісти-екологи [9] визначають резилентність як здатність усувати стрес та потрясіння. При цьому «стабільність

визначається рівновагою, низькою мінливістю, стійкістю до змін і їх поглинання; резилентність окреслює межу рівня стабільності та процесів, далеких від рівноваги, високої мінливості та адаптації до змін» [9]. Резилентність тісно пов'язана з можливістю системи до подальшого розвитку.

Резилентність соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності характеризує її здатність до відновлення та переорієнтації за рахунок внутрішніх адаптивних властивостей. Тобто, існують механізми, внутрішні для даної системи, які запускають програми захисту, оновлення та зміни структури. Вони ж дозволяють залучати різні активи на вирішення даного завдання – інституційні, матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові. До внутрішніх інструментів резилентності відносяться прогресивний розвиток, позитивний потенціал, структура економіки, позитивні тенденції ринку праці, гринфілд та браунфілд тощо. Додатковими інструментами згладжування наслідків зовнішніх негативних впливів є регуляторна та грошово-кредитна політика, створення резервів, розвиток національної інноваційної система та її інфраструктури, використання потенціалу ІТ-сектору, локалізація ланцюгів доданої вартості всередині економіки, мобільність капіталу між фінансовим і промисловим сектором, доступне фінансування та ін. [9].

В системі управління соціально-економічним розвитком резилентність є організаційним принципом функціонування даної соціально-економічної системи, складовим елементом політики стратегічного зростання. Важливо зазначити, що вона виступає і як новий стандарт управління гібридними ризиками та загрозами політичного, економічного, інституційного, соціокультурного, законодавчо-правового, інформаційного та воєнного характеру в умовах невизначеності. Зазначені сфери прояву ризиків значно перевищують перелік індикаторів соціально-економічного розвитку. Тобто, резилентність – це дуже загальне поняття, яке позначає здатність системи протистояти або ж мати стійкість до впливу всі можливих загроз її розвитку.

В дослідженнях з погляду на цивілізаційну суб'єктність – «здатність

реалізувати власні національні інтереси та заради цього мати можливість впливати на інших, а не бути лише об'єктом впливу», коли «суб'єктність — це здатність до незалежності та свободи, спроможність бути собою, розвиватися, розгортати приховані потенції» [12, с. 23], резильєнтність або стійкість цивілізаційної суб'єктності країни – це така стратегія її існування, коли країна здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам та загрозам, зусиллями політичних та інтелектуальних суб'єктів вчасно мати можливість передбачати виклики, відповідати на них [11]. Метою такої стратегії є гідна самореалізація та гуманістичний розвиток людини, що забезпечується державою. Автори зазначеного пояснення вважають, що аналіз зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз цивілізаційній суб'єктності країни вимагає враховувати небезпеки на економічному, соціально-політичному, правовому, військово-політичному, духовно-культурному, освітньо-науковому та мережево-інформаційному напрямках [11].

Отже, ми маємо ще одне підтвердження, що резильєнтність хоч і ототожнюється зі стійкістю цивілізаційної суб'єктності країни, тобто, певною мірою забезпечує стійкість розвитку країни, охоплює значно більше коли питань і має інші цілі. У висновку – резильєнтність і стійкість соціально-економічної системи мають принципові відмінності: стійкість соціально-економічної системи враховує деякі дії «передподійного» характеру, які спрямовуються на пом'якшення наслідків майбутніх криз; резильєнтність – це властивість, що має «постподійний» характер [9].

Проте згадка про небезпеки фокусує увагу на понятті «безпека». В даному випадку – національна. Про це можна судити з переліку зовнішніх та внутрішніх небезпек цивілізаційній суб'єктності країни. Тому розглянемо ще два супутні поняття – національна стійкість та національна безпека.

Національна стійкість – це поняття, актуальність якого підвищилася в умовах нових асиметричних загроз гібридного світового порядку та окремих країн-агресорів. З цим поняттям ще раз згадаємо про категорію «резильєнтності» — здатність держави

у взаємодії з суспільством зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх агресивних впливів, оперативно реагувати на асиметричні загрози шляхом впровадження змін та адаптації без шкоди для основних цінностей та інституцій суспільства, безперервно функціонувати під час криз, а також відновлюватися після руйнівних наслідків агресивних дій будь-якої природи (самовідновлення) [13].

На відміну від національної безпеки, фокус уваги якої зосереджено на військовій складовій, національна стійкість – поняття, що охоплює більше коло питань, тобто протидію загрозам в усіх сферах – політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, гуманітарній, екологічній [14].

Як зазначає Віце-прем'єр-міністр України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України О. Стефанішина, запровадження національної системи стійкості має на меті розвиток необхідної спроможності держави і суспільства запобігати широкому спектру загроз та ризиків будь-якого характеру. У випадку реалізації цих загроз держава має мати можливості для реакції та швидкого, якісного та ефективного відновлення [15].

Концепцію запровадження національної системи стійкості України було ухвалено рішенням РНБО 20.08.2021р. та введено в дію Указом Президента України №479 від 27.09.2021р. Розроблений Урядом України підхід до стійкості відповідає основними вимогами НАТО та враховує український контекст повномасштабного вторгнення росії [15]. Концепція забезпечення національної системи стійкості визначає мету, основні принципи, напрями, механізми і строки запровадження та функціонування національної системи стійкості, спрямованої на забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними [16]. Національна система стійкості матиме багаторівневу структуру і охоплюватиме три рівні – національний,

регіональний і місцевий. В цьому документі визначено, що національна стійкість – це здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стає функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій [16]. Національна система стійкості (рис. 1.4.) має на меті збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації.

Рис. 1.4. Національна система стійкості

Джерело: складено автором на основі [16]

Зазначимо, що концепція національної стійкості пов'язує між собою такі категорії, як держава, суспільство, національні цінності й інтереси, загрози й реагування на них [17, с. 53]. Забезпечення національної стійкості означає адаптацію до загроз та швидких змін зовнішнього середовища. Найголовніше в цьому – забезпечити у підсумку стійке функціонування основних сфер життя і діяльності суспільства і держави, тобто уникнути кризових явищ, збоїв як під час, так і після

негативних впливів. Тобто, забезпечення національної стійкості передбачає можливість протидіяти постійно існуючим потенційним або поточним загрозам, небезпекам і кризових ситуаціям та адаптуватися до їх дії.

В загальному мета забезпечення національної безпеки – це відсутність загроз і небезпек або їх подолання. Якщо загроза була реалізована і при цьому суспільство чи держава зазнали значних втрат чи руйнувань, то система забезпечення національної безпеки не є дієздатною, її кінцева мета не досягнута.

Різні і заходи на досягнення визначеної мети в цих двох системах – завданням системи забезпечення національної безпеки є захист держави, суспільства й кожної людини уповноваженими органами державної влади, які мають уживати для цього основні заходи та нести відповідальність за довірену задачу. Держава бере на себе завдання сприяти зазначеному та надавати необхідну підтримку.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про відмінність місій цих двох систем. Концепти національної безпеки та національної стійкості, хоча й мають спільні риси, але також є принципово відмінними [18].

Загалом можна стверджувати, що системи забезпечення національної безпеки і національної стійкості є сумісними, вони можуть доповнювати одна одну та взаємодіяти. Синергетичний ефект, який виникає при цьому, дозволяє системі забезпечення національної безпеки мати нові властивості на протидію сучасним загрозам і небезпекам, нову якість, адекватну сучасним умовам невизначеності й високої турбулентності безпекового середовища, а, отже, суттєво підвищити ефективність. Тобто, формування й реалізація державної політики у сфері забезпечення національної стійкості та впровадження відповідних механізмів актуально для України і посилює систему забезпечення національної безпеки.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ

2.1. Дослідження основних індикаторів розвитку України

Україна – це держава у Східній Європі. Її площа 603628 км². Це друга за величиною країна в Європі. Населення України становить близько 41,167336 мільйона осіб станом на 1 січня 2022р., відтак, це восьма за чисельністю населення країна Європи. Її столицею і найбільшим містом є Київ. Єдина державна мова України – українська.

Україна як суверенна і незалежна держава існує з 1991 року, є унітарною напівпрезидентською конституційною республікою з окремими владами – законодавчою, виконавчою та судовою. Після здобуття незалежності Україна проголосила себе нейтральною державою. Є членом Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та інших міжнародних організацій.

В адміністративному плані складається з 24 областей (регіонів) та Криму. Грошова одиниця України введена в 1996 р. – українська гривня (UAH). 1.01.2016р. Україна застосувала економічний компонент Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі з Європейським Союзом.

В Україні виробляють майже всі види транспортних засобів і космічних кораблів, літаки «Антонов» та КрАЗи експортує багато країн. Більшість українського експорту надходить до Європейського Союзу. До зростаючих секторів української економіки входить ринок інформаційних технологій (ІТ). Після США та Індії Україна посідає четверте місце у світі за кількістю сертифікованих ІТ-спеціалістів. Країна має великі площі родючих сільськогосподарських угідь, тому є одним із найбільших у

світі експортерів зерна. За індексом Джіні та коефіцієнтом Пальми Україна демонструє один із найбільш рівномірних розподілів доходів населення.

За більш ніж три десятиліття незалежності Україна пережила багато криз, найуразливішими з яких є тимчасова втрата частини територій у 2014-2015рр. та з 2022р. війна з рф.

Майже весь час в першому 10-ліття незалежності реальний ВВП України скорочувався. Також знижувалися доходи українців. Тенденція змінилася у середині 2000рр. Проте дуже скоро тенденція до зниження ВВП повернулася. Причинами стали глобальні економічні потрясіння та військова агресія з боку рф.

Валовий внутрішній продукт – це сумарна вартість товарів, робіт та послуг, які виробила вся економіка за рік. На рис. 2.1. продемонстрована динаміка ВВП України з 2000р. по 2022р.

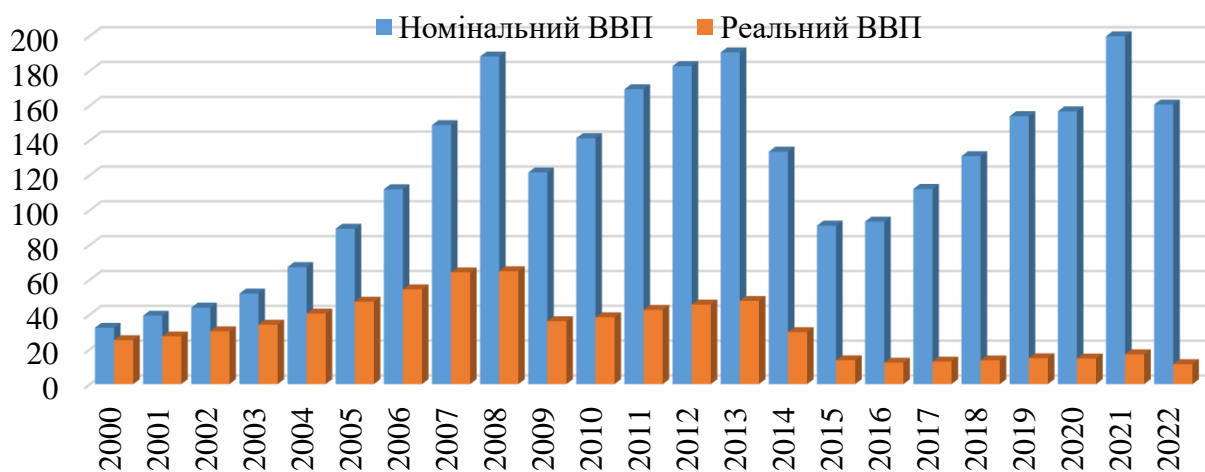

Рис. 2.1. Динаміка номінального та реального (в цінах 1999р.) ВВП України, млрд. \$ США.

Джерело: складено автором на основі [20, 21, 22]

Номінально ВВП України вже перевищує рівень початку 1990рр. На рис. 2.1. ми бачимо, що реально виробництво товарів та послуг в Україні скорочується. За досліджуваний період зростання економіки спостерігалось в 2007-2008рр. перед світової фінансовою кризою, трохи покращується ситуація в 2013р., але виключно в

порівнянні з попереднім роком. В останні роки ВВП збільшується в 2021р., але вже в 2022р. Україну чекало наступне потрясіння.

ВВП в цінах 1999р. року – це обсяг економіки, який враховує її реальну динаміку і не враховує фактор знецінення грошей. На думку деяких експертів таких підхід є не зовсім вірний, тому що на початку 1990рр. могли бути похибки в розрахунках через існуючі методики обчислення макроекономічних показників – це був період, коли Україна ще не почала впроваджувати Систему національних рахунків. Також варто врахувати, що на початку 1990рр. відбувалося перевиробництво товарів, але вони не витримували конкуренції в умовах вільного ринку. Ще одним чинник, який варто врахувати, була динаміка цін. Перші десять років незалежності для економіки України були дуже нестабільними, що було наслідком переходу до ринкової економіки, її становлення в Україні. Починаючи з 2000р. причини коливань ВВП інші.

В першій половині 2000рр. ми бачимо прогресивне зростання ВВП на фоні постійного скорочення протягом 1990рр. – рис. 2.2.

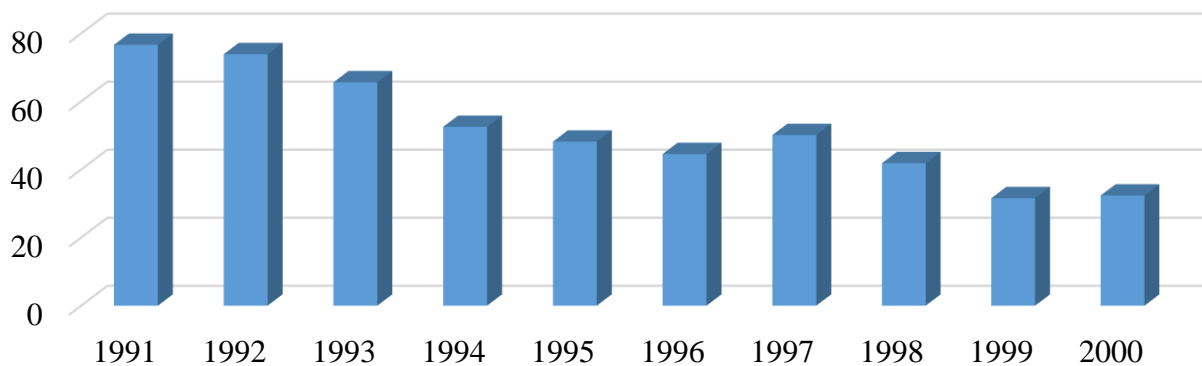

Рис. 2.2. Динаміка номінального ВВП України, млрд. \$ США.

Джерело: складено автором на основі [20, 21, 22]

Разом із загальним скороченням ВВП знижується рівень його відносного показника – ВВП на душу населення. Номінальний ВВП на душу населення досяг найнижчого значення у 1999р., а найвищого – у 2021р. – рис. 2.3. За даними світового

банку [22] реальний найвищий показник ВВП на душу населення в Україні був у 1990р. Вже у 2020р. він складав лише 78,6% його рівня.

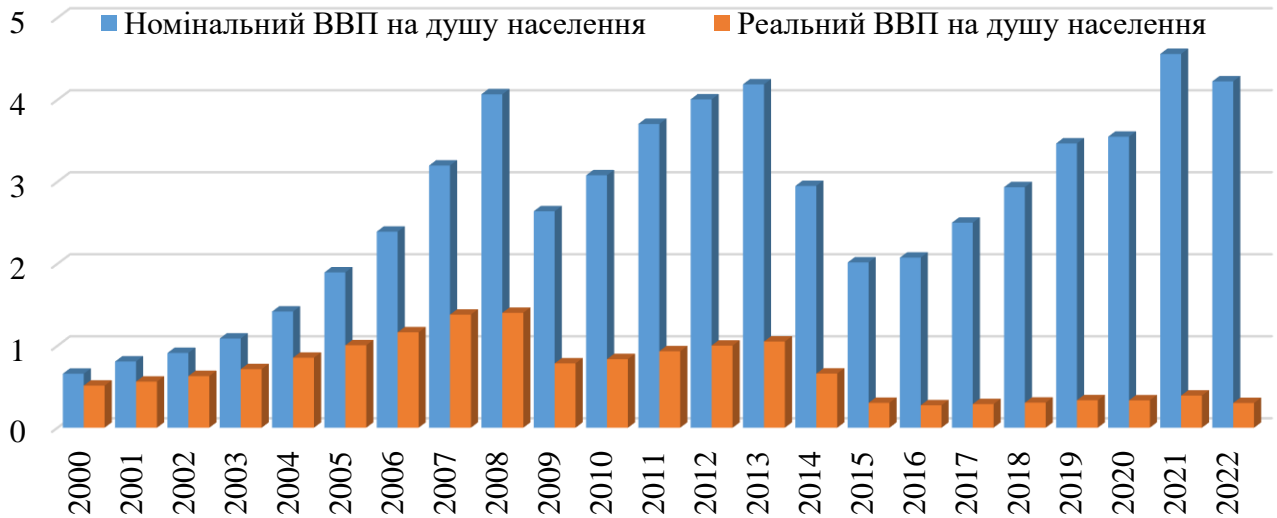

Рис. 2.3. Динаміка номінального та реального (в цінах 1999р.) ВВП України на душу населення, млн. \$ США.

Джерело: складено автором на основі [20]

За більш ніж 30 років незалежності структура економіки України також суттєво змінилася. Частка промисловості скоротилася більш ніж удвічі, на стільки ж зросла частка послуг (рис. 2.4.).

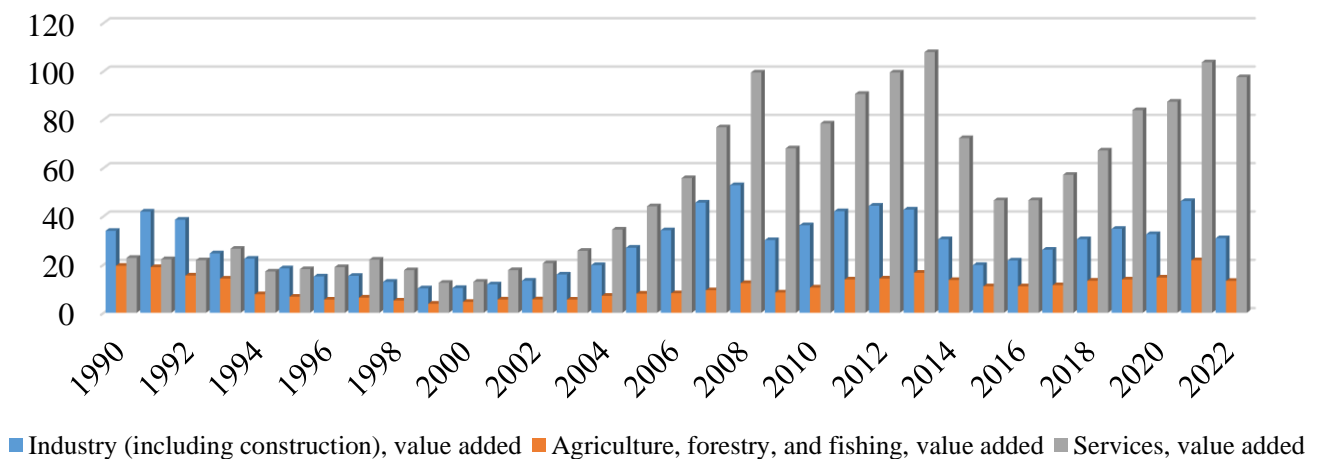

Рис. 2.4. Динаміка доданої вартості галузями економіки України, млрд. \$ США

Джерело: складено автором на основі [22]

Обсяги виробництва продукції сільського господарства теж суттєво скоротилися в перші роки незалежності. Однак в останні 10 років галузь поступово збільшує обсяги виробництва і свій внесок у ВВП країни – рис. 2.4. Зокрема, зростає виробництво м'яса при тому, що поголів'я свиней скоротилося майже вчетверо за роки незалежності; зростає поголів'я свійської птиці та виробництво яєць. Наразі, останній показник перевершив рівень 1990р. [20]. Натомість скорочується поголів'я великої рогатої худоби та виробництва молока відповідно.

Обсяги рослинництва вже давно перевершили показники 1990рр. Наразі в сільському господарстві фіксуються рекордні врожаї зерна. На результативність даної галузі суттєво впливають погодні умови. Урожайність цукрових буряків скоротилася майже вчетверо, оскільки більш прибутковим є виробництво зернових проти виробництва цукру. Зростають врожаї інших культур, особливо соняшнику. Україна посідає перші місця у світі за обсягами експорту соняшникової олії [23].

В останні роки у структурі експорту України переважають сільське господарство, металургія та послуги. По суті, головними статтями українського експорту є зерно, соняшникова олія та інша аграрна продукція, які генерують майже половину валютних надходжень від експорту товарів. В порівнянні у середні 1990рр. років їх частка не перевищувала 20% [23].

У 2022р. профіцит поточного рахунку платіжного балансу становив 8,0 млрд. \$ США або 5,0% від ВВП, для порівняння – у 2021р. був дефіцит у 3,9 млрд. \$ США або 1,9% від ВВП. Причинами профіциту були грантові кошти від міжнародних партнерів та спостерігалось скорочення виплат за інвестиційними доходами.

У 2021р. експорт товарів збільшився на 34,3% в порівнянні з 2020р., у 2022р. через зниження обсягів виробництва та проблеми з логістикою через війну скоротився на 30%. Експорт товарів у 2022р. становив 40,9 млрд. \$ США. Основні зміни, які відбулися в експорті:

– зменшення на 62,6% обсягів чорних та кольорових металів;

- зменшення на 15,5% обсягів продовольчих товарів, зокрема скорочення поставок зернових на 26,2% та олії на 15,5%;
- збільшення на 54,4% обсягів насіння олійних культур;
- збільшення на 9,3% обсягів м'ясних продуктів;
- збільшення на 19,6% обсягів молочних продуктів.

Експорт України у 2022р. знижувався і за іншими основними товарними групами – рис. 2.5.

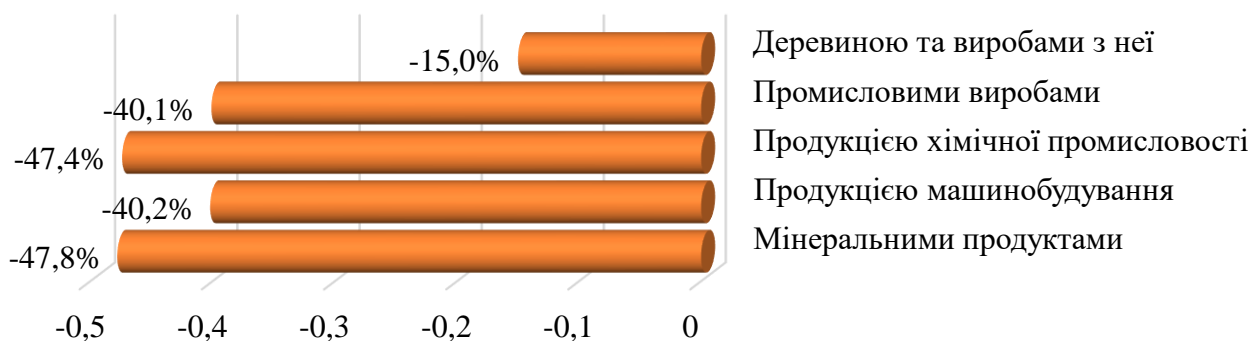

Рис. 2.5. Темпи зниження обсягів експорту у 2022р. за основними товарними групами

Джерело: складено автором на основі [25, 26]

У 2023р. Україна експортувала товарів на 36 млрд \$ США, що на 36% менше, ніж у 2021р. Головними статтями експорту після повномасштабного вторгнення стали руди, кукурудза, феросплави та олія. Скоротився істотно експорт металу в наслідок скорочення його виробництва. Наприклад, експорт плоского прокату впав майже в десять раз. За деякими позиціями металургії експорт не здійснювався, що пов'язано в першу чергу з фізичним руйнуванням металургійних об'єктів та зупинкою виробництва, зокрема, на Азовсталі [23].

На рис. 2.6. продемонстрована структура експорту послуг в 2021р. Більш за все у 2021р. на зовнішньому ринку користувалися попитом українські транспортні – їх вартість склала 5,31 млрд \$ США., що на 6,5% більше ніж у 2020р.; також популярні послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг – їх обсяг

склав 3,86 млрд \$ США, що на 26,4% більше ніж у 2020р., та послуги з переробки матеріальних ресурсів – їх обсяг склав 1,53 млрд дол. або на 13,0% більше ніж у 2020р.

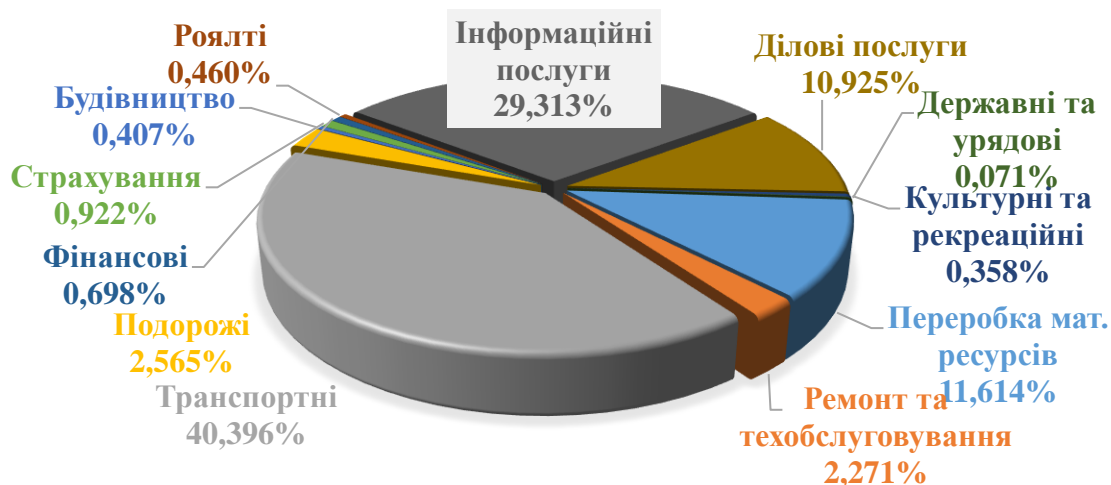

Рис. 2.6. Експорт послуг за групами у 2021р.

Джерело: складено автором на основі [25, 26]

Структура імпорту теж суттєво змінилася за роки незалежності. Якщо в середині 1990рр. в першу чергу був енергетичний імпорт, то сьогодні його частка наближається до 20% [24]. Основну частину імпорту займає продукція машинобудування, тобто інвестиційні товари. На рис. 2.7. ми бачимо товарну структуру імпорту товарів у 2021р., на рис. 2.8. – структуру імпорту за групами послуг.

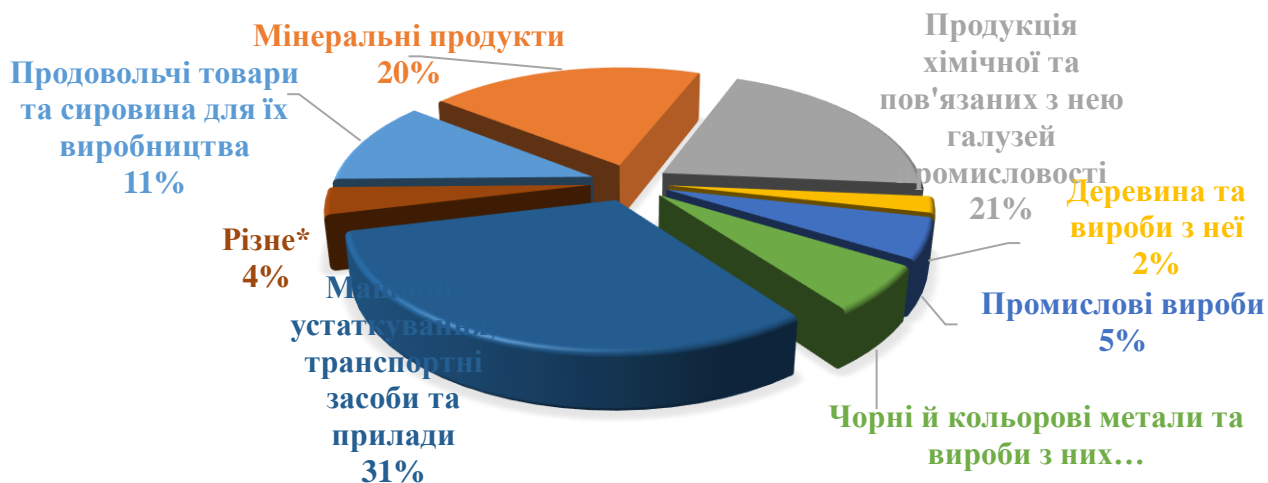

Рис. 2.7. Структура імпорту товарів у 2021р., %

Джерело: складено автором на основі [25, 26]

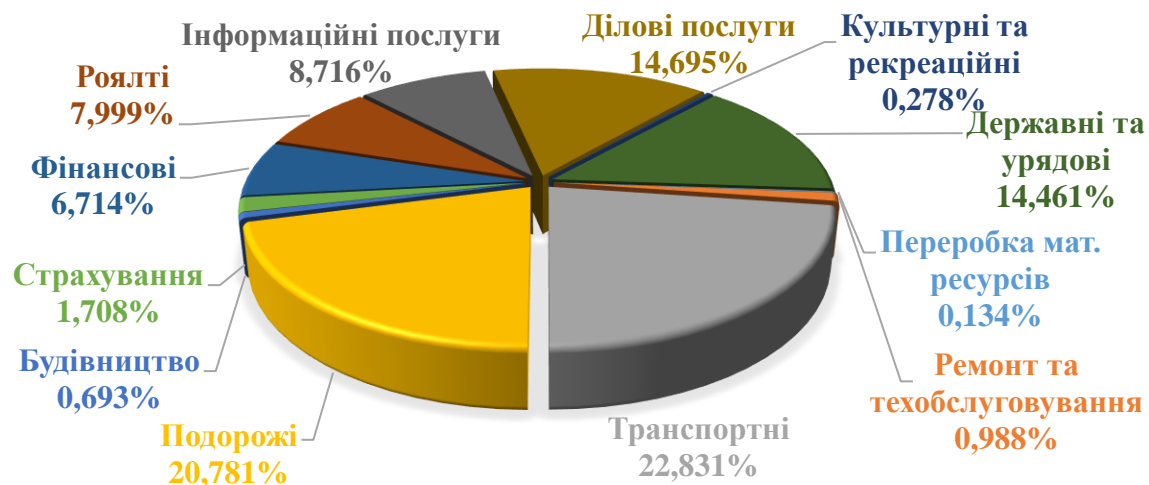

Рис. 2.8. Експорт послуг за групами у 2021р.

Джерело: складено автором на основі [25, 26]

Основними товарними групами імпорту в Україну у 2021р. були палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, машини, обладнання та механізми, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості. Імпорт послуг в Україну у 2021р. порівняно із 2020р. збільшився на 32,9%.

На початку незалежного розвитку в Україні бюджети країни зводилися з великими дефіцитами, які перевищували 5% від ВВП, оскільки метою було вже в той час гарантувати населенню соціальну допомогу, безкоштовні медицину та освіту. Ринкова трансформація призвела до скорочення розміру держави в економіці – у 1994р. через видатки державного та місцевих бюджетів перерозподілялося понад 50% ВВП, у 2001-2002рр. – вже лише 27%. На кінець досліджуваного періоду через коронакризу та війну ми можемо спостерігати зростання обсягів державних фінансів по відношенню до відносно ВВП.

Дефіцит бюджету Уряд, як правило, покривав за допомогою запозичень. В результаті відносно невеликий державний борг після кризи 2008р. почав зростати – рис. 2.9. Фінансові ресурси державна залучала з закордону, що призвело до суттєвого зростання боргового навантаження на бюджет, через кризові явища та знецінення гривні. У 2021р. сума боргу України перед МВФ становила 13% від усіх зобов'язань

країни разом з гарантованими державою боргами. На початку 2024р. сума боргу складала 11,85 млрд. \$ США.

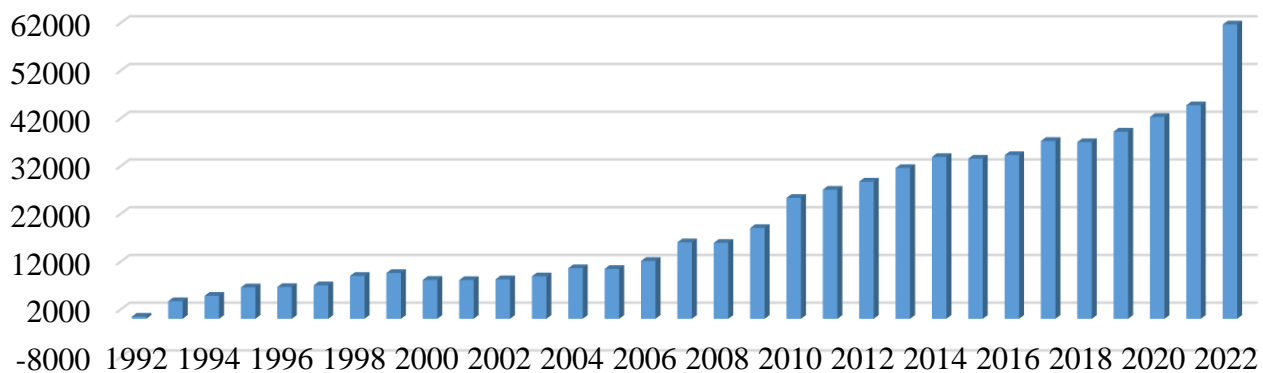

Рис. 2.9. Динаміка зовнішнього боргу, гарантованого державою, млн. \$ США

Джерело: складено автором на основі [21]

Міжнародні резерви України були найбільшими за величиною у 2010р., оскільки держава активно нарощувала їх від моменту здобуття незалежності. Пізніше вони активно використовувалися на підтримку стабільного курсу гривні. З 2014р. Україна впровадила гнучке курсоутворення, що дозволило Нацбанку збільшувати золотовалютні резерви. Завдяки цим заходам національна валюта була більш стабільною при черговій економічній кризі, спричиненій пандемією COVID-19.

Отже, в перші 30 років незалежності економіка України постійно потерпала від криз і ринкової трансформації. В той же час у розвитку окремих галузей були досягнуті непогані успіхи. Наприклад, суттєво підвищилася платоспроможність населення і фінансова стабільність. Однією з найбільших проблем у розвитку України в цей час стала деградація промисловості. Загалом українська економіка перетворилася з економіки, орієнтованої на важку промисловість, на сировинну економіку. До скорочення обсягів виробництва та експорту у машинобудівній промисловості в першу чергу привели низька конкурентоспроможність продукції, старі технології, війна росії в Україні.

При очевидному вдосконаленні структури економіки, суттєвою небезпекою є можливість кризи у випадку падіння світових цін на товари вітчизняного експорту.

Для подальшого розвитку Україні необхідні інвестиції та продовження реформування організації суспільства. Невпевненість у захищеності прав власності значно стримує іноземні інвестиції в Україну. Також на заваді поліпшенню інвестиційного клімату продовження реформ у напрямку ефективної судової системи та високий рівень корупції. Таким чином, до напрямків сприяння розвитку додамо як важливо зберегти здобутки України у здійснених реформах, наприклад, незалежність Національного банку та політики, проведення реформ у судовій та правоохоронній сферах України.

2.1. Дослідження динаміки розвитку Канади

Канада – це одна з найбільш розвинених країн світу, яка характеризується високим рівнем доходу населення. Площа країни – 9984670 км². Вона має 2-у за розміром територію у світі. Це країна з високим рівнем урбанізації. Найбільшими містами Канади є Торонто, Монреаль, Ванкувер, Калгарі. Її столиця – Оттава.

Офіційні мови – англійська та французька. Національна валюта – канадський долар, який практично дорівнює долару американському.

Канада це – багатонаціональна і мультикультурна країна. Підкреслимо, що це дуже толерантна країна, тобто в ній всі люди вважаються рівними. За правами, свободами та соціальною політикою Канада перевершує США.

Станом на початок 2024р. населення Канади складало 40,9 млн. осіб. [22, 28]. Чисельність населення зростає, переважно, за рахунок імміграції. Канада – це країна завжди відкрита і доброзичлива до іммігрантів. В демографічній сфері імміграція в Канаду є невід’ємною частиною її економічної політики. Тому існує багато конкретних програм імміграції і відповідні їм критерії відбору.

Канада є конституційною монархією. Це федеративна країна. Вона входить до співдружності країн, яку очолює Велика Британія [27]. Главою держави є британський монарх. В країні його представляє генерал-губернатор. В адміністративному плані

Канада складається з 10 провінцій і 3 територій. У провінціях владу британського монарха представляють генерал-лейтенанти.

Найвищим законодавчим органом є двопалатний парламент – сенат і палата громад. Виконавчу владу здійснює уряд, очолюваний прем'єр-міністром.

Дослідження засвідчують, що економіка Канади є однією з найстабільніших у світі. Лідуючі позиції Канади в багатьох секторах світової економіки суттєво залежать від багатих природних ресурсів і людського потенціалу. Наприклад, 31% території Канади займають ліси.

В структурі економіки Канади провідну роль відіграє сектор послуг. З промислових видів діяльності в Канаді добре розвинуто виробництво обладнання для транспорту, хімікатів, виробів з дерева, паперу і продуктів харчування. Також важливою є галузь видобутку нафти та природного газу. Експерти прогнозують у 2024 р. зростання ВВП Канади на 1,2% [22, 28, 29].

У 2022р. загальний ВВП склав 2,162 трлн \$ США; ВВП на душу населення – 52515,20 \$ США; темп приросту ВВП в 2022р. склав 7,67%. На рис. 2.10. продемонстрована динаміка ВВП Канади з 2000р. по 2022р.

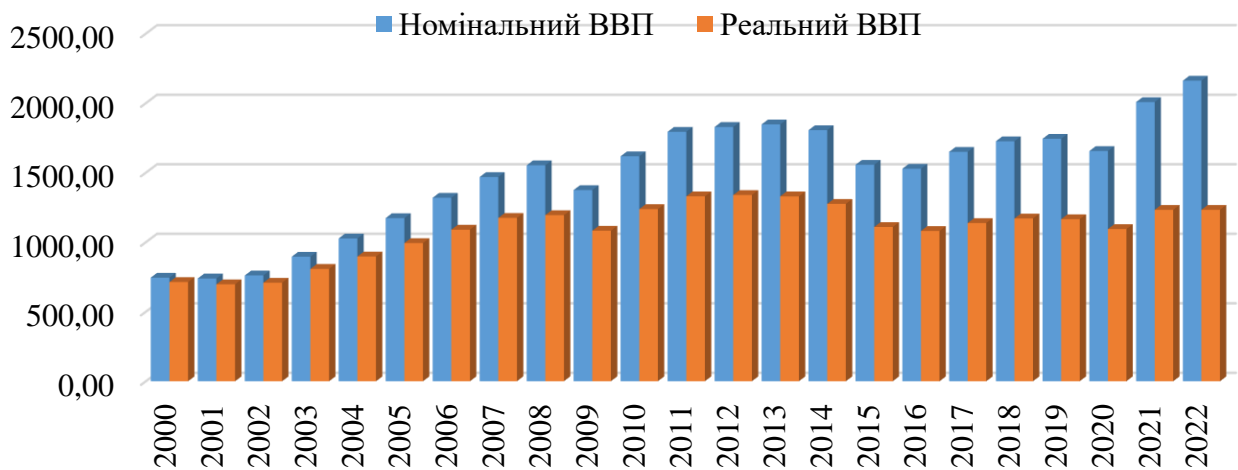

Рис. 2.10. Динаміка номінального та реального (в цінах 1999р.)

ВВП Канади, млрд. \$ США.

Джерело: складено автором на основі [22, 28]

Номинально ВВП Канади суттєво перевищує рівень 2000рр. Але динаміка обсягів ВВП нестабільна – помітні підйоми та різкі спади.

В 90-х роках ХХ століття в Канаді проходили процеси приватизації державної власності, що приводило до суттєвих змін у економіці країни. На початку цього періоду розвиток Канади уповільнився і відбувся спад активності в економіці, за яким слідував період стагнації. В 1992-1995рр. відбувається поживлення. Внаслідок здешевлення кредиту в 1997р. відмічається активне зростання виробництва, що позитивно вплинуло на всі сфери розвитку Канади. У 1998р. темпи росту ВВП перевищували 4 %, знизився рівень безробіття. Для порівняння – у 1995р. Він складав 10 %, у 1998 – 8,5 %.

Причинами активізації бізнесу стали ряд заходів та рішень стосовно створення сприятливого клімату для підйому економіки. Так була укладена і підписана угода між США і Канадою про вільну торгівлю, до якої в 1994р. доєдналася Мексика. Тристороння угоду про вільну торгівлю NAFTA дала можливість широкого доступу на ринки канадським фірмам. Пізніше, у 2018р. США, Канада і Мексика уклали нову торгову угоду, яка отримала назву USMCA – The United States - Mexico - Canada Agreement. Домовленість між країнами була вдосконалена у відповідності з вимогами ХХІ століття [29]. Керівництво Канади мало надію, що нова угода стане умовою стійкого економічного зростання у регіоні.

Другим вагомим чинником стабілізації розвитку є раціональне використання механізм державного регулювання економіки з метою структурних зрушень в обробній промисловості і реалізація «політики канадизації». В цей період держава ще залишалася великим власником у таких галузях, як енергетика, транспорт, зв'язок, але спостерігався притік приватних капіталовкладень та іноземних інвестицій, більша частина з яких належали фірмам США. Особливий інтерес інвестори проявляли в галузі електроніки, фармацевтичної промисловості та нових конструкційних матеріалах. При цьому зростали і обсяги прямих канадських інвестицій за кордон. Канада займала 7-ме місце за обсягом виробництва ВВП та загальним обсягом витрат

на технологічні інновації, мала високий рівень наукоємності виробництва і конкурентоспроможності економіки.

На економічний розвиток Канади суттєвий вплив мали процесів глобалізації, адже канадська економіка – це економіка «відкритого типу».

В кінці ХХ ст. у 1999 р. рівень приросту ВВП складав 4,5 %, у 2000 р. – 4,4 %. Але на початку ХХІ ст. темпи економічного зростання дещо уповільнились. Це тривало 2-3 роки і далі ми можемо спостерігати зростання рівня розвитку. Помітний спад відбувся в 2019р. як результат світової фінансової кризи 2008р. У 2015-2016рр. ВВП Канади знижується.

За підсумками 2014 р., канадська економіка посідала тринадцяте місце у світі. Розвиток країни характеризується стабільністю політичної ситуації, стійкістю фінансової системи, високим рівнем доходів на душу населення та сприятливими умовами ведення бізнесу та проживання в Канаді. На перебіг соціально-економічного розвитку Канади в цей період впливають суперечливі та різноспрямовані тенденції розвитку глобальної економіки та міжнародної торгівлі, значні суттєві кон'юнктурні коливання світових товарних і фінансових ринків.

За своєю структурою значна частка ВВП Канади – це сфера послуг – 70%. Найвпливовіші галузі: обробна промисловість – 12,8%; гірничо-нафтовидобувна промисловість – 8,4%; будівництво – 7,2%; сільське господарство і рибальство – 1,6%. Важливими галуззями економіки є фінанси, страхування та управління нерухомістю і компаніями – біля 19,4% ВВП, оптова та роздрібна торгівля – 15,2% ВВП у 2014 р. [30]. Також варто відміти важливість розвитку сфер охорони здоров'я, соціальної підтримки, державного управління, інформації та культури.

Для підтримки інвестиційної та експортної активності канадських компаній Національним Банком Канади з 2011 р. підтримується базисна облікова ставка на рівні 1% [30]. Але темпи інфляції зростають, хоч і повільно.

Зниження активності зовнішнього оточення канадської економіки, коливання на світових ринках призвели до порушення балансу в Канаді – припинення

національних проєктів, значний дефіцит регіональних бюджетів, скорочення витрат на соціальні програми та проєкти провінцій щодо розвитку інфраструктури, згортання інвестиційних проєктів на федеральному рівні – побудова мостів, доріг, розвитку залізничного та трубопровідного транспорту [30]. В цей період можна спостерігати скорочення інвестицій в видобувну промисловість, зниження державних закупівель через скорочення витрат, зниження споживчого попиту та рівня комерціалізації інноваційних розробок.

Щоб стабілізувати та виправити ситуацію Уряд Канади впровадив трьохрічний «План економічних дій – 2014» [30]. Завдання в межах даного плану – ліквідація дефіциту федерального бюджету; скорочення державного боргу; підвищення темпів економічного зростання економіки; поновлення інфраструктурних проєктів; оптимізацію витрат держави на підтримку постраждалих від кризи секторів економіки – суднобудування, автомобілебудування, лісопромисловий комплекс, рибальство; фінансова підтримка розвитку пріоритетних високотехнологічних секторів [30]. Загалом план направлений на формування нової моделі канадської інноваційної економіки.

Також в листопаді 2013р. [30] Уряд Канади схвалив «План дій на глобальних ринках» до 2018р. Ці рішення мали на меті стабілізацію зовнішніх факторів впливу на економіку Канади та відновлення рівня експортної та інвестиційної діяльності Канади як чинників розвитку національної економіки.

Активні дії Уряду Канади на подолання кризових явищ і адаптації до нестабільного зовнішнього оточення привели до стабілізації розвитку країни, що ми можемо бачити на діаграмі – ВВП в перші роки – 2015-2016рр., дещо знизився, а потім його динаміка позитивна. 2020р. – рік незначного спаду активності, це рік антикоронавірусних заходів.

За даними Статистичного управління Канади, її економіка на кінець 2023р. увійшла в технічну рецесію [31]. ВВП в серпні та вересні 2023р. не змінювався, а в 3 кварталі спостерігалось зниження активності і скорочення економіки на 01%. В 2-му

кварталі економіка Канади також знижувала рівень. За такої ситуації – два послідовні квартали скорочення, експерти роблять висновок про наявність технічної рецесії. Причиною такого стану економіку країни стали вищі процентні ставки, інфляція, лісові пожежі та посуха. Аналіз новин в кінці 2023р. на початку 2024р. сигналізує про порушення рівноваги – уряд приймає рішення, які можуть негативно вплинути на розвиток економіки, спостерігаються значні стрибки рівня інфляції, високі процентні ставки тощо.

За прогнозами Банку Канади, у 2024р. економічне зростання буде незначним [32]. Спричинене підвищенням вартості запозичень зниження витрат має на меті знизити інфляцію, яка в кінці 2023р. складала близько 4%. За прогнозами у 2025р. її рівень знизиться до 2%.

На початок 2024р. Міжнародний валютний фонд прогнозує, що Канада займе третє місце за темпами зростання серед розвинених країн. На першому і другому будуть США та Іспанії. Зростання канадської економіки прогнозується на рівні 1,4%, що 0,2п.п. менше, ніж оцінка МВФ за жовтень. Натомість Банк Канади прогнозує застій в економіці в першому кварталі 2024р. ,але пожвавлення до кінця року. Експерти висловлюють сподівання, що для покращення ситуації в канадській економіці в поточному короткостроковому періоді потрібний зовнішній поштовх. Наприклад, прискорення економічного зростання у США. Це одразу збільшує попит на канадський експорт і підвищить показники розвитку економіки. І, як показує дослідження, підвищення економічних показників сприяє підвищенню розвитку в інших сферах.

В результаті дослідження динаміки розвитку Канади ми можемо зробити декілька важливих висновків. По-перше, навіть розвинуті країни як Канада зазнають значних коливань в розвитку протягом тривалого часу. По-друге, через свою залежність від зовнішнього оточення Канада дуже вразлива до зміни цього оточення. Тому для цієї країни дуже важливо підвищувати рівень стійкості. По-третє, головною

складовою у розвитку є економічна, бо від на прикладі Канади ми бачимо, як сильно розвиток соціальної і екологічної сфер залежить від коливань економічного розвитку.

2.3. Оцінка критеріїв і показників стійкого розвитку України та Канади

Оцінка стійкості розвитку соціально-економічних систем, якими є країни, – це задача комплексного характеру. В п. 1.3. ми описали методикою такої оцінки і плануємо застосувати її до України та Канади.

На першому етапі дослідження потрібно побудувати систему індикаторів та показників. За методикою І.В. Кононової [4, 5] індикаторами оцінки розвитку соціально-економічної системи запропоновано використовувати економічний розвиток, соціальний розвиток та екологічний розвиток. Ми будемо використовувати ці індикатори для оцінки та порівняння рівня стійкості розвитку України та Канади.

На цьому ж етапі потрібно сформуванати систему конкретних показників по кожній складовій.

На другому етапі ми проводимо спостереження і формуємо базу даних за певний період часу, який дозволить встановити рівень стійкості.

Ми обрали період з 1991р. по 2022р. Початок періоду співпадає з роком, коли Україна отримала незалежність. Кінець періоду визначено таким чином, тому що війна в Україні суттєво вплинула на багато сфер, в тому числі і на економіку – деякі підприємства були зруйновані, деякі змінили напрям або не мають можливості стабільно функціонувати. Суттєві зміни відбуваються і в соціальній сфері, і в сфері екології. Ці зміни не залежать від рішень і волі суб'єктів чи під впливом закономірностей розвитку системи, а є скоріше вимушеними.

В даному випадку ми вбачаємо також і характеристики стійкості зазначених систем України і країни в цілому. Адже війна є досить агресивним чинником зовнішнього середовища і адаптація системи до таких проявів є темою нашого дослідження. Саме ця властивість системи є вирішальною в дефініції «стійкість».

Другий важливий аргумент – доступність даних. Джерелами інформації стали Державна служба статистики України, Статистичне управління Канади (Statistics Canada), World Bank, Trade Map, Міністерство фінансів України.

Пошук даних для аналізу ми також взяли за основу при обґрунтуванні системи показників, яка представлена в табл. 2.1.

Таблиця 2.2.

Система показників оцінки стійкого розвитку країни

Індикатори	Кількісні показники	Якісні показники
Економічна складова		
Результати функціонування	ВВП	ВВП на одну особу
Інвестиційна діяльність	Прямі іноземні інвестиції, чистий приплив	Питомі прямі іноземні інвестиції
	Валове нагромадження основного капіталу	
Зовнішньоекономічна діяльність	Чистий експорт товарів та послуг	Чистий експорт товарів та послуг на одну особу
Доходи	Витрати на кінцеве споживання	Оплата праці працівників – середній дохід
		Витрати на кінцеве споживання
Інноваційна діяльність	Витрати на дослідження та розробки	Витрати на дослідження та розробки
		Дослідники в НДДКР
Соціальна складова		
Стан ринку праці	Робоча сила	Співвідношення зайнятості до населення, 15+
		Загальний рівень безробіття
Стан освіти	Державні витрати на освіту	Державні витрати на освіту
		Державні витрати на одного учня середньої школи
Демографічна ситуація	Природний приріст населення	Коефіцієнт природного приросту
	Кількість міжнародних мігрантів	Кількість міжнародних мігрантів
	Очікувана тривалість життя при народженні	
Охорона здоров'я	Внутрішні державні витрати на охорону здоров'я на душу населення	Внутрішні державні витрати на охорону здоров'я на душу населення
		Захворюваність на туберкульоз на 100 тис. населення
Екологічна складова		
Фінансування природоохоронних заходів	Загальні викиди парникових газів	Загальна рента за природні ресурси

Джерело: складено автором на основі [22]

У разі відсутності даних для обчислення значень показників за, наприклад, 2023р., ми б не змогли досягти поставленої мети. А статистика по Україні за період війни неповна або ж дані можна отримати з певною затримкою. Тому ми обмежуємо період дослідження 2022р. Дані за 2022р. ми маємо можливість отримати.

За рядом показників ми отримали готові дані. Значення інших показників ми обчислювали за відомими формулами на основі статистичних даних.

Наприклад. Чистий експорт товарів та послуг ми розраховували як різницю між експортом та імпортом. Кінцеві споживчі витрати обрали, щоб врахувати витрати інституційних одиниць економіки на придбання товарів і послуг, які використовуються безпосередньо для задоволення поточних індивідуальних і колективних потреб. Значення показників природного приросту населення та коефіцієнту природного приросту обчислювали за формулами демографічної статистики на основі даних про чисельність населення та народжуваність/смертність.

Наступний етап оцінки – нормування показників за індикаторами соціального, економічного, екологічного розвитку за формулою 1.1. В ході виконання цього етапу встановлюємо показники-стимулятори розвитку – показники, які сприяють активізації розвитку соціально-економічної системи і приводять до зростання інтегрального показника, та показники-дестимулятори – стримують розвиток соціально-економічної системи і приводять до скорочення інтегрального показника. В дод. А це зазначено в стовпчику 3: показники-стимулятори розвитку = 1; показники-дестимулятори розвитку = 0. Також в таблиці наведено максимальне і мінімальне значення кожного показника та одиниці вимірювання.

В результаті ми отримали нормалізовані значення всіх показників за період з 1991р. по 2022р. Наступним кроком методики є обчислення інтегральної характеристики рівня розвитку країни. Для цього можна використовувати різні правила агрегування даних. В нашому випадку доцільно використовувати середню зважену оцінку на основі сформованої системи показників. Враховуючи існуючу ієрархію, спочатку обчислимо рівні окремих складових, потім об'єднаємо ці оцінки і

отримаємо інтегральну оцінку рівня розвитку країни.

Середньозважені оцінки потребують не тільки значення самих показників, але й значення їх значимості в цій оцінці. Тобто, ми беремо за аксіому той факт, що показники мають різне значення для системи і самої оцінки. Експерти стверджують, що вважати всі оцінки рівнозначними не вірно. Не завжди в соціально-економічних процесах є виправданим вважати всі впливи рівнозначними. Зазначений недолік усувається завдяки введенню коефіцієнтів ієрархії (ваг), що розділяють показники за індикаторами розвитку соціально-економічної системи за їх значимістю або ж силою впливу на узагальнюючий та інтегральний показники [4]. Для вирішення задачі пошуку ваг використовують різні методи як експертний, статистичний, використання нормативних значень.

Ми ж припустимося даної помилки і проведемо обчислення на основі обчислення просто арифметичної середньої з групи показників, які відповідають окремим складовим рівня розвитку соціально-економічної системи. Так само оцінимо в подальшому інтегральний показник рівня розвитку системи.

Спочатку обчислимо середню оцінку за окремою складовою рівня розвитку. Результати у вигляді діаграм представлені на рис. 2.15-2.18.

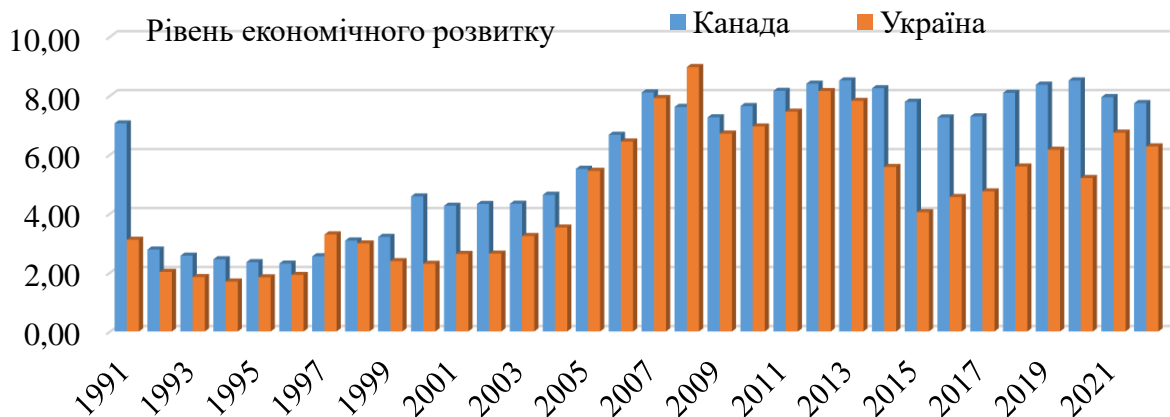

Рис. 2.15. Динаміка рівнів розвитку економічної складової

Джерело: складено автором

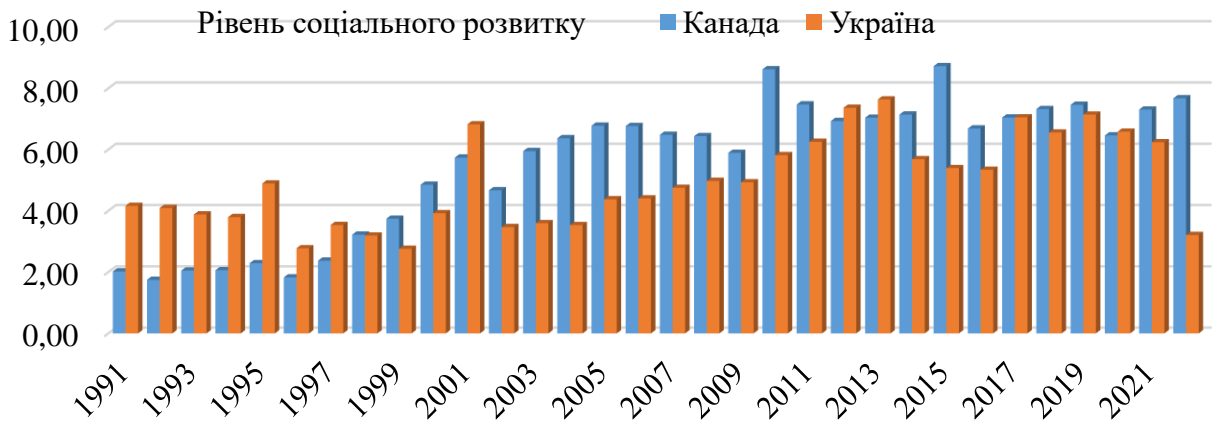

Рис. 2.16. Динаміка рівнів розвитку соціальної складової

Джерело: складено автором

В загальному ми можемо спостерігати, що такі нормовані характеристик трьох складових загального розвитку країн мають значні коливання. Економічна і соціальна складова демонструють певною мірою схожі динаміки. Розвиток економічної сфери в Україні суттєво знижується з моменту початку агресії росії по відношенню до України у 2015р. В соціальній сфері на початку досліджуваного періоду кращі показники мала Україна. Але з часом Канада почала випереджати в вже в 2022р. ми бачимо помітне відставання України. Але, це рік початку війни росії. Тому такі висновки мають пояснення. Загалом же діаграма на рис. 2.16. показує досить нестабільну динаміку.

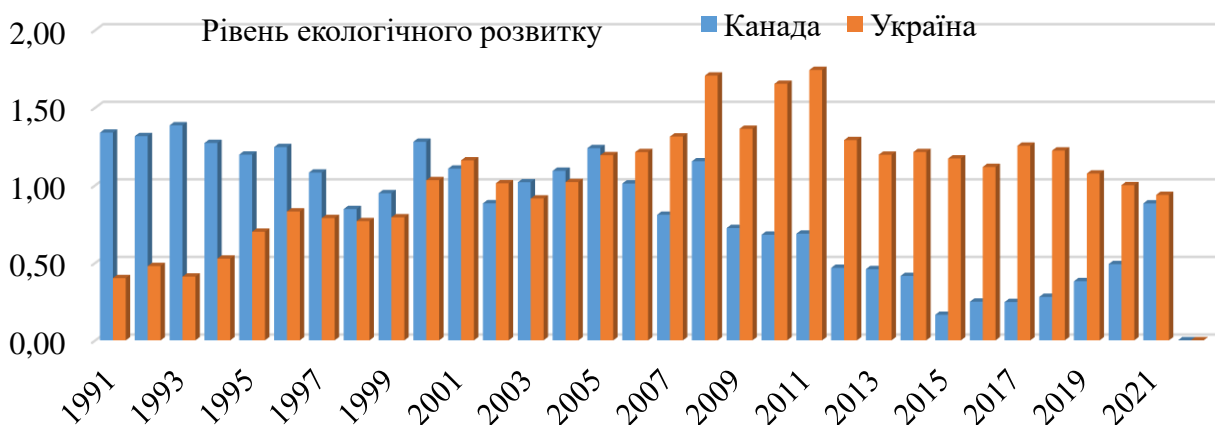

Рис. 2.17. Динаміка рівнів розвитку екологічної складової

Джерело: складено автором

Стосовно екологічної складової розвитку країн ми можемо бачити як в 2006р.

змінюється співвідношення рівнів розвитку даної сфери. В цей час помітно підвищуються показники України. Натомість рівень розвитку екологічної складової Канади починає знижуватися до найнижчого рівні в 2015р. Далі так само стрімко рівень Канади починає підвищуватися і в 2021р. рівні країн майже збігаються.

Відтак на основі отриманих оцінок ми визначаємо загальний рівень розвитку країн, динаміку якого ми бачимо на рис. 2.18. Частіше інтегральний показник Канади перевищує інтегральний показник України. Але загалом тенденції дуже схожі. Варто виділити періоди з 2002р. по 2007р. та 2015р. по 2022р. В цей час рівень розвитку України поступається рівню розвитку Канади.

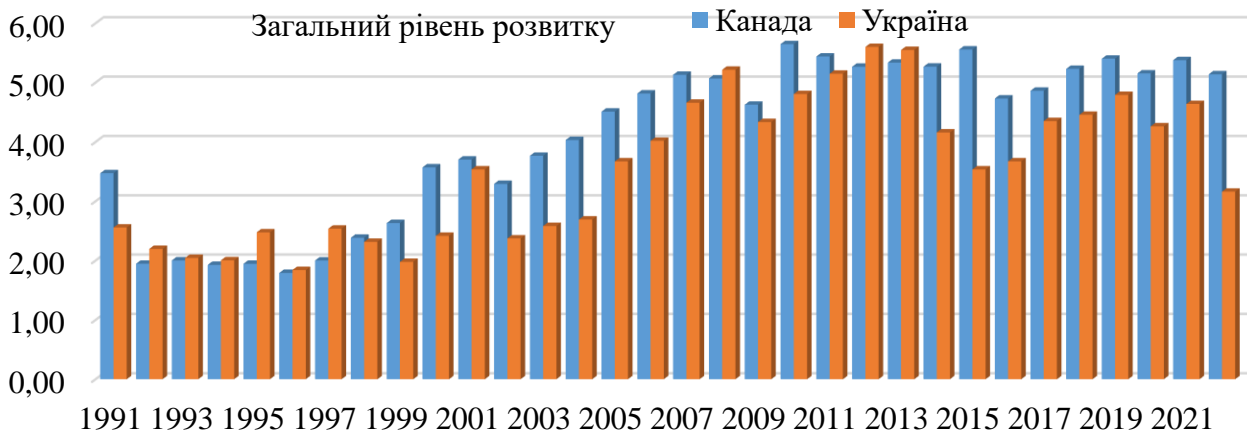

Рис. 2.18. Динаміка рівнів розвитку України та Канади

Джерело: складено автором

За значенням інтегрального показника розвитку України і Канади за достатній проміжок часу – 33 роки, оцінимо в якому стані розвитку перебуває дана система. Визначення станів розвитку будемо виконувати на основі коефіцієнта варіації інтегрального показника розвитку країн. Саме він і покаже ступінь відхилень інтегрального показника розвитку від базової траєкторії або рівень стійкості розвитку країн. Результати розрахунків представлені в табл. 2.3. (рис. 2.20.) .

В результаті дослідження ми дійшли висновку, що агрегування оцінок часто згладжує особливості, які варто досліджувати і пояснювати окремо. Тому ми вирішили продовжити дослідження і продемонструвати деякі порівняння – рис. 2.19.

Показники стійкості розвитку України та Канади

Показники рівнів	Канада		Україна	
	Середній рівень	Коефіцієнт варіації, %	Середній рівень	Коефіцієнт варіації, %
Рівень економічного розвитку	5,93	39,15	4,69	47,27
Рівень соціального розвитку	5,53	39,74	4,94	29,35
Рівень екологічного розвитку	0,82	48,77	1,02	37,99
Загальний рівень розвитку	4,09	32,87	3,55	33,31

Джерело: складено автором

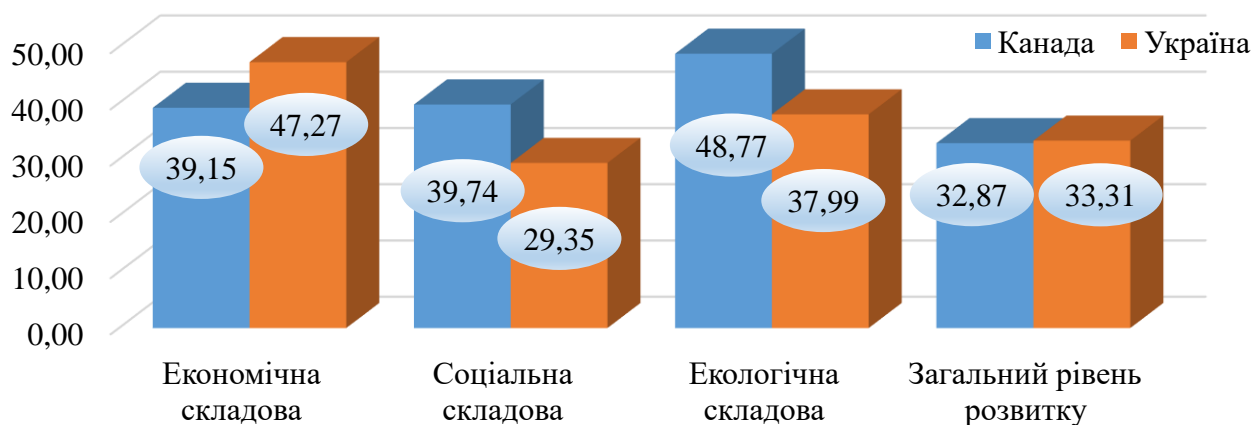

Рис. 2.20. Порівняння рівнів розвитку України та Канади в загальному та за складовими, %

Джерело: складено автором

Отже, тепер ми чітко можемо бачити, що в економічній сфері рівень розвитку України дещо випереджає рівень розвитку Канади. В соціальній та екологічній сферах рівень розвитку України відстає від рівня розвитку Канади. При чому для Канади важливішими сферами в контексті рівня розвитку є соціальна і економічна. Для України прогресивніші зрушення відбуваються в економічній сфері, і найменші – в соціальній. Екологічна сфера також є важливою. А в загальному, рівні розвитку практично рівні, для України навіть дещо вищий.

Ми переконалися, що зведені чи інтегральні оцінки дуже згладжують варіацію

показників – варто порівняти діаграми динаміки. Також ми врахували, що різні періоди часу на такому досить тривалому проміжку також відрізняються різними потрясіннями і внутрішніми процесами, які порушують рівновагу у розвитку країни. Тому в табл. 2.4. та на рис. 2.21., 2.22. представили показники стійкості розвитку країн у різні проміжки часу – останнє десятиліття ХХ століття, 12 років початку ХХІ століття, останні 10 років.

Таблиця 2.4.

Показники стійкості розвитку України та Канади в різні періоди часу

Показники рівнів	Середній рівень		Коефіцієнт варіації, %	
	Канада	Україна	Канада	Україна
Варіація загальна	4,11	3,56	32,75	33,26
Варіація перші 10 років досліджуваного періоду	2,52	2,35	26,03	11,02
Варіація середини досліджуваного періоду	4,91	4,37	15,46	25,08
Варіація останні 10 років досліджуваного періоду	4,74	3,78	5,29	18,11

Джерело: складено автором

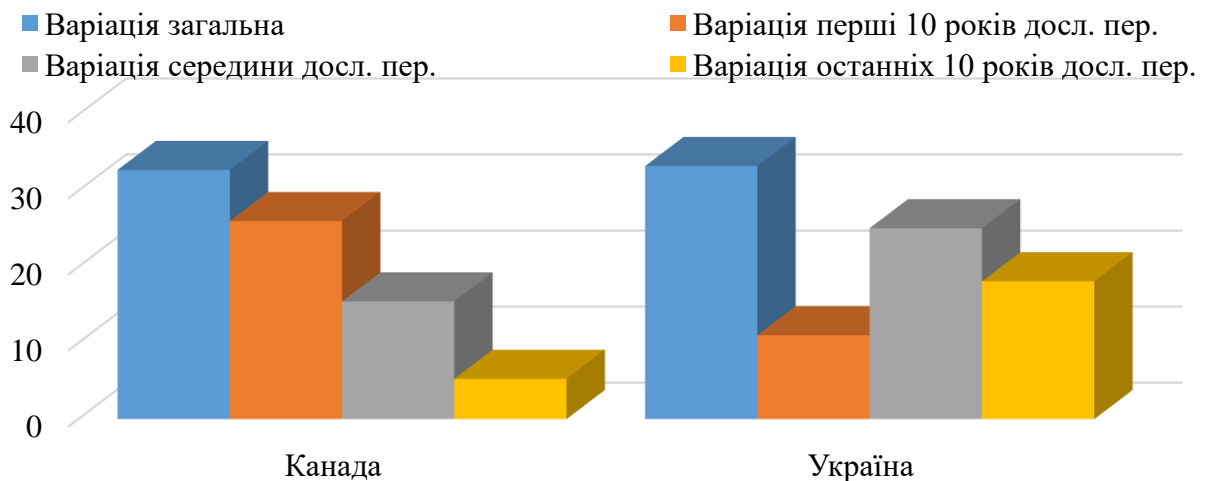

Рис. 2.21. Рівні розвитку України та Канади в різні періоди часового проміжку дослідження, %

Джерело: складено автором

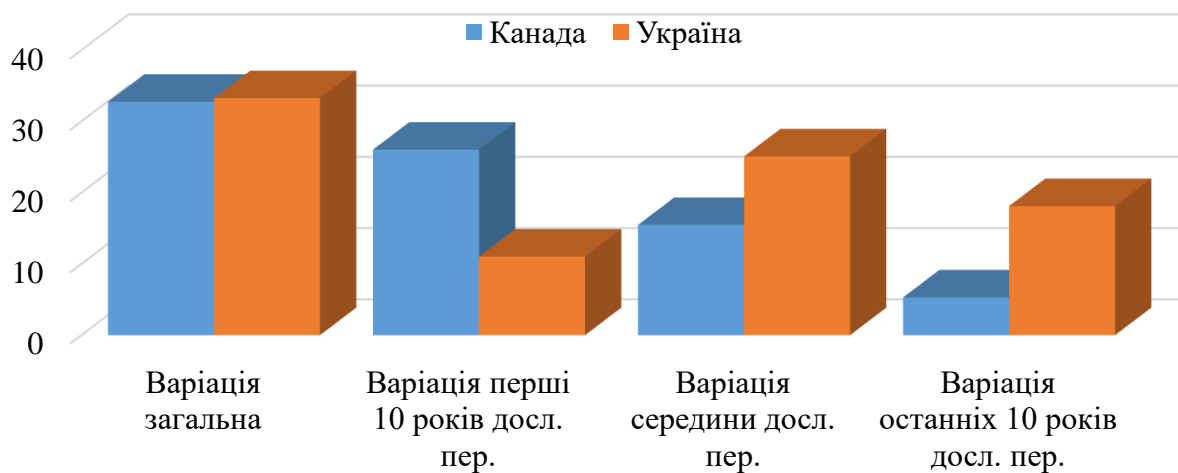

Рис. 2.22. Порівняння рівнів розвитку України та Канади в різні періоди часового проміжку дослідження, %

Джерело: складено автором

В результаті ми отримали ще декілька корисних висновків: стійкість розвитку Канади з часом знижується – рис. 2.21.; стійкість розвитку України в різні проміжки часу дуже різна; у порівнянні ми бачимо, що з часом рівень стійкості розвитку Канади знижується і рівень стійкості розвитку України майже 20 років вищий.

За стандартною загальноприйнятою шкалою інтерпретації коефіцієнта варіації стійкість розвитку складових загального розвитку країни можна охарактеризувати як 17-33% – відносно стійкий розвиток; 35-40% – відносно нестійкий розвиток; 40-60% – абсолютно нестійкий розвиток; в загальному розвиток країн відносно стійкий. Ще один висновок з даного дослідження – в більш короткі періоди часу за даною методикою ми отримала нижчі оцінки стійкості розвитку країн – від абсолютно стійкого в останні 10 років в Канаді, до відносно стійкого в перші 10 років досліджуваного періоду в Канаді.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ КРАЇН

3.1. Забезпечення стійкості економічної системи як основа розвитку країни

Динаміка сучасного життя дуже швидка. Звідси випливають нові проблеми, що в свою чергу, підштовхує до пошуків їх вирішення. З усіх проблем, породжених прискорено динамікою суспільних процесів, ми виділимо проблему забезпечення стійкості сучасних економічних систем.

Однією з важливих функцій економіки будь-якої країни є забезпечення стійкого розвитку цієї країни. Дослідження двох економік в розділі 2 цієї роботи показує, що економічна складова стійкого розвитку країни найважливіша. Коли в економіці країни спостерігається спад чи застій, всі інші процеси відкладаються на другий план. Наприклад, скорочуються витрати на соціальні проекти, знижуються доходи населення, підвищується інфляція, що ще більше посилює зниження рівня життя.

Таким чином, стійкість економічної системи – це основа економічної безпеки країни, ефективне і безперервне функціонування її галузей, конкурентоспроможність підприємств на зовнішньому і внутрішньому ринках, стабільна зайнятість, достойні доходи населення, можливість впроваджувати нові проекти тощо. Тобто, звідси випливають перспективи розвитку цієї країни.

Тому сьогодні важливо знати, які чинники дозволяють досягти прийняттого рівня стійкості саме економічної системи суспільства. Ми визначили в 1 розділі, що стійкість – це скоріше внутрішня властивість системи, яка дозволяє адаптуватися до негативних впливів зовнішнього середовища. Тому зараз розглянемо як економічна система може напрацювати таку властивість.

Пошук шляхів підвищення рівня стійкості економіки країни розпочнемо з теоретичних досліджень підходів до визначення самого поняття.

Наразі в економічній науці існує чотири основні підходи до поняття «економічна стійкість»:

– перший. При цьому використовують термін «Steady state» – стійкий стан, стан стаціонарної стійкості. Він був запропонований Р. Солоу для позначення умов динамічної рівноваги економічної системи [33]. Стійкість пояснюється можливостями внутрішніх енерго-матеріальними зусиллями елементів системи, які можуть підтримувати її на рівні властивої їй рівноваги. Це дає можливість системі зберігати свою структуру, продовжувати виконувати покладені на неї функції не зважаючи на мінливість зовнішнього середовища. Поняття стійкості економічної системи має спільні риси з її рівновагою, але на думку багатьох дослідників, не тотожний їй;

– другий. Цього підходу дотримуються більшість зарубіжних науковців. Цей підхід стосується стійкості на мікрорівні: економічну стійкість підприємств ототожнюють з його фінансовим станом. Так тут можна говорити про фінансову стійкість. Вона формується за умов стабільного одержання підприємством прибутків. Наявність фінансових ресурсів відкриває перед суб'єктом можливості вибору напрямків їх використання, підвищення тим самим ефективності цих ресурсів, забезпечує ритмічність та надійність матеріально-технічного постачання, а, відтак, виробництва і реалізації продукції;

– третій. В цьому підході стійкості економічної системи пояснюється з огляду на положення концепції «sustainable development» (стійкого розвитку). Початок розвитку концепції припадає на 1987р., коли Міжнародна комісія ООН оприлюднила звіт «Наше спільне майбутнє» [34]. Нова концепція розвитку суспільства формулює пріоритети майбутнього і відображує стратегію виживання і неперервного розвитку цивілізації (і країни) в умовах збереження довкілля. Стійкий розвиток пояснюється як такий, при якому економічні, екологічні та соціальні цілі суспільства є рівними, вони поєднуються в єдину систему. При цьому темпи економічного росту не повинні перевищувати темпів відтворення природних ресурсів [34];

– четвертий. Поняття «розвиток» означає «зростання», а стійкість економіки означає зростання економіки з мінімально можливим відхиленням від стану рівноваги.

Практичний досвід реалізації концепцій сталого розвитку дає можливість пояснити основні підходи до управління економічною стійкістю – рис. 3.1.

Рис. 3.1. Підходи до управління економічною стійкістю

Системний підхід: економічна стійкість – це сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених складових. Вони забезпечують збалансований розвиток, встановлюючи оптимальну кількісних співвідношень між елементами системи, сприяють формуванню стійких структурних зв'язків між ними [35]. В даному випадку управління економічною стійкістю означає забезпечення максимально узгодженої взаємодії усіх елементів системи, збереження її цілісності в умовах мінливості зовнішнього середовища.

Ситуаційний підхід: економічна стійкість формується на основі певних закономірностей щодо простору і часу. Вона постійно змінюється від меншого до більшого. Економічна стійкість досягається в процесі постійної взаємодії із зовнішнім середовищем. Управління нею – це постійний процес по забезпеченню динамічної рівноваги за конкретних умов – ситуації та часу.

Інтеграційний підхід: економіка – це сукупність економічних систем різних рівнів, її стійкість залежить від стійкості на всіх рівнях.

Отже, система управління стійкості економіки країни – це реалізація комплексу управлінських дій, які мають за мету сформувати динамічну структуру, що зможе функціонувати без перерв у часі, досягати стратегічних цілей діяльності за умов постійної дії зовнішніх чинників. Обов'язковим для економіки як системи є збереження ознак цілісності і рівноваги. В процесі управління економічною стійкістю системи використовуються організаційні, економічні та соціальні методи управління, тобто всі інструменти та методи, які приводять цю систему до стійкого стану.

За результатами вивчення практичного досвіду та наукових пошуків з питань формування стійкого розвитку економічної системи суспільства ми склали перелік чинників, які сприяють цьому – рис.3.2.

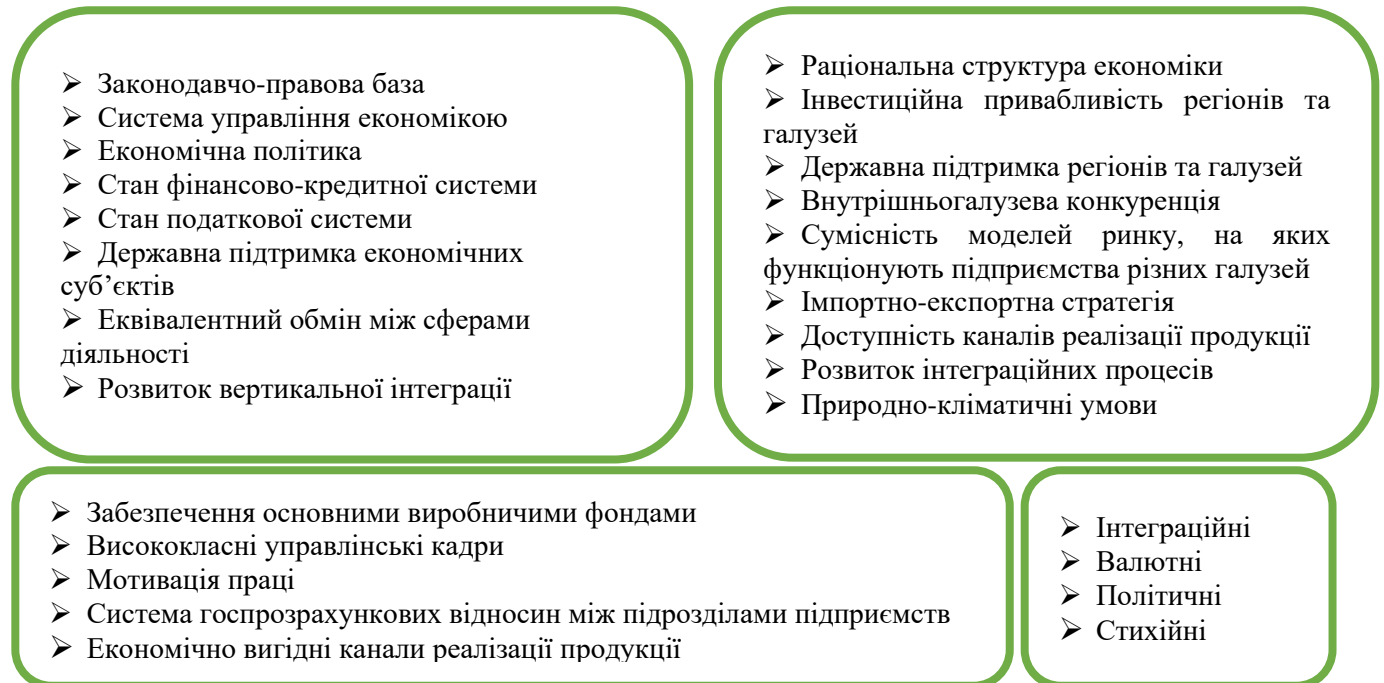

Рис. 3.2. Чинники стійкого розвитку економіки

Джерело: складено автором на основі [1, 2, 3, 33, 35]

Важлива роль відводиться чинникам, які дозволяють встановити такий рівень, який для даної системи буде прийнятним. В даному дослідженні ми притримуємося четвертого підходу до розуміння поняття стійкості. Оскільки за такого підходу важлива стійкість розвитку на кожному рівні економічної системи суспільства, яка в

сукупності складає стійкість національної економіка, то запропонований перелік чинників впливу розділено на чотири рівні – макроекономічні, мезоекономічні, мікроекономічні, глобальні.

Продовжимо дослідження і систему визначених факторів стійкості економічної системи доповнимо переліком її видів:

– зовнішня економічна стійкість – це здатність економічної системи адаптуватися до впливу природних, економічних, політичних, соціальних, демографічних, виробничих та технологічних чинників зовнішнього середовища;

– внутрішня економічна стійкість – це здатність економічної системи створювати відповідність між найбільш оптимальним рішенням та зміною ресурсів виробництва – виробничих, трудових, інформаційних, фінансових і соціальних ресурсів;

– галузева економічна стійкість – це здатність економічної системи встановлювати взаємовигідні умови взаємодії між підприємствами у процесах інтеграції інтересів;

– глобальна економічна стійкість – це властивість економічної системи країни забезпечувати стійкий загальний розвиток світової економіки як системи.

Таким чином, стійкість економічної системи – це одна з найважливіших її. Вона означає здатність економіки стабільно функціонувати та розвиватись в умовах змінюваного внутрішнього і зовнішнього середовища. Звідси випливає необхідність розділити всі чинники, які в сукупності складають стійкість економіки на внутрішні, зовнішні та успадковані. Також важливо зазначити, що лише в сукупності ці чинники можуть забезпечити бажану властивість економічної системи, бо саме сукупний вплив цих факторів забезпечує цілісність економічного відтворення та зростання.

Також варто зазначити, що між різними рівнями економічної системи суспільства існує взаємозв'язок: від стійкості нижчих рівнів залежить стійкість економічної системи в цілому; а стійкість національної економіки захищає економічні системи регіонів, галузі та підприємства.

3.2. Ключові аспекти в забезпеченні національної стійкості України

В своєму дослідженні ми встановили, що стійкість розвитку країни, стійкість економіки, національна стійкість та національна безпека – це пов’язані метою, але різні за змістом і функціями поняття. Також варто зазначити, що наше розуміння «стійкості» має багато спільного з поняттям «сталість». Але ми їх не ототожнюємо.

Тобто, ми розуміємо стійкий розвиток системи як такий, при якому система зараз в поточному часу має можливість швидко відновитися після кризи. Це стосується всіх сфер розвитку суспільства. За основу ми обрали економічну та соціальні сфери, та сферу екології. В результаті ми зробили висновок, що розвиток країни в інших сферах можливий в першу чергу при стійкому розвитку економіки. Опосередковано доводить цей висновок велика кількість публікацій в глобальній мережі про стійкість саме української економіки, інші сфери, при їх важливості і незамінності, виступають залежними.

Тому в даному пункті систематизуємо основні аспекти стійкого розвитку країни з фокусом на розвиток та економіку. При цьому на нашу думку, забезпечення національної безпеки, формування національної стійкості та стійкої економіки в сукупності створюватиме основу для результативного розвитку країни.

Отже, від стану та масштабів глобальних проблем залежить активність в напрямку забезпечення національної стійкості, пошуку механізмів протидії і подолання загроз та викликів.

Вченими, політиками та урядовцями стійкість розуміється як відповідь на потрясіння проти суспільства і держави.

Україна в даний період переживає найскладніший період своєї державності. Тривалий час наша країна потерпає від агресії РФ на фронті і в інформаційному та кіберпросторі. В першу чергу Україна має протистояти небезпекам і викликам на рівні держави і суспільства. Важливими залишаються і ряд внутрішніх проблем, які стосуються різних сфер суспільного життя та потребують вирішення їх органами

державної влади, місцевого самоврядування та суспільством. В таких умовах для України стійкість є дуже важливою властивістю національної соціально-економічної системи.

Отже, стійкість є основою розвитку держави і суспільства. Для України війна – першочергова проблема, не стала на заваді реалізації інших планів та проєктів розвитку держави. Посилення турбулентності у міжнародних відносинах, загостренням проблем на світовому рівні посилює інтерес і підвищує необхідність дослідження методів, інструментів, способів забезпечення стійкості у всіх сферах.

Масштабна агресія росії проти України розпочалася з моменту проголошення нашою державою незалежності. Це приймало приховані гібридні форми. Воєнна фаза агресії розпочалася у 2014 р., наступною фазою стала повномасштабна війна під виглядом так званої «спеціальної військової операції» проти суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності нашої держави [36]. Україна при цьому демонструє вражаючу національну єдність і стійкість.

Отже, підкреслюємо значимість рішень стосовно викликів та випередження загроз в умовах зовнішньої агресії та внутрішньої нестабільності. Тут мова йде про резильєнтність, яка включає протидію загрозам в усіх сферах – політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, гуманітарній, екологічній.

По-перше, до в якості головної рекомендації можна сформулювати основне про це поняття – розробка та впровадження стратегій випередження появи гібридних викликів та деструктивних впливів, створення несприятливого середовища для їх реалізації, формування у державі та суспільстві стійкого імунітету до таких небезпек.

Це масштабна задача, що потребує спільних зусиль держави, органів влади, організацій та установ і кожного українця. В результаті країна здобуде стійкість як стратегію держави і громадянського суспільства, тобто стратегію розвитку країни.

З таких позицій ми пропонуємо формування національної стійкості як стратегії недопущення переростання викликів у загрози, а загроз – у кризи; в умовах їх виникнення – здатності ефективно відновлюватися після.

Гібридні загрози окрім політичних, інституційних, законодавчо-правових, інформаційних та воєнних виникають в сфері економіки та соціо-культурній. В цій частині зусилля на їх подолання співпадають і підсилюють стійкість розвитку країни. Зазначимо, що різною мірою всі зусилля з набуття національної стійкості створюють передумови розвитку країни.

Національна безпека як підсистему включає економічну безпеку на національному рівні. Це досить містке поняття. І всі зусилля на забезпечення економічної чи соціальної безпеки співпадає з досліджуваним нами завданням досягнення стійкості розвитку системи. Але безпека більшою мірою концентрує зусилля на військовій складовій на реагуванні на гібридні виклики та деструктивні впливи. Буквально – усунення таких. Тому стійкість розвитку системи і національна безпека мають більше відмінностей, але в загальному спільні цілі.

Стійкість національної економіки – це здатність економічної системи країни протистояти, адаптуватися та відновлюватися після негативних зовнішніх впливів. При низькому її рівні національна економіка має значно менші можливості щодо стійкого економічного зростання та суспільного розвитку.

Отже, нас цікавить як забезпечити спроможність національної економіки вчасно адаптувати негативні зовнішні впливи та відновлюватися після таких.

Стійкість економіки відображаючи міцність і надійність елементів економічної системи, здатність витримувати внутрішні та зовнішні «навантаження».

Систематизуючи рекомендації стосовно набуття системою властивостей стійкості, зазначимо, що зацікавленим суб'єктам варто зважати на додаткові характеристики стійкої економіки [37]:

- різноманітність суб'єктів, що займають різні ніші в економіці та використовують різні стратегії розвитку;
- взаємозалежність фінансових інституцій в економічній системі та її вплив на темпи та масштаби поширення криз.

Звідси випливає необхідність дотримуватися оптимальних співвідношень між

різними елементами економічної системи.

Стійкість національної економіки досягається рядом створюваних макроекономічних, нормативно-правових та організаційно-інституційних умов. Цілі та завдання державної політики у сфері забезпечення стійкості національної економіки представлено на рис. 3.3.

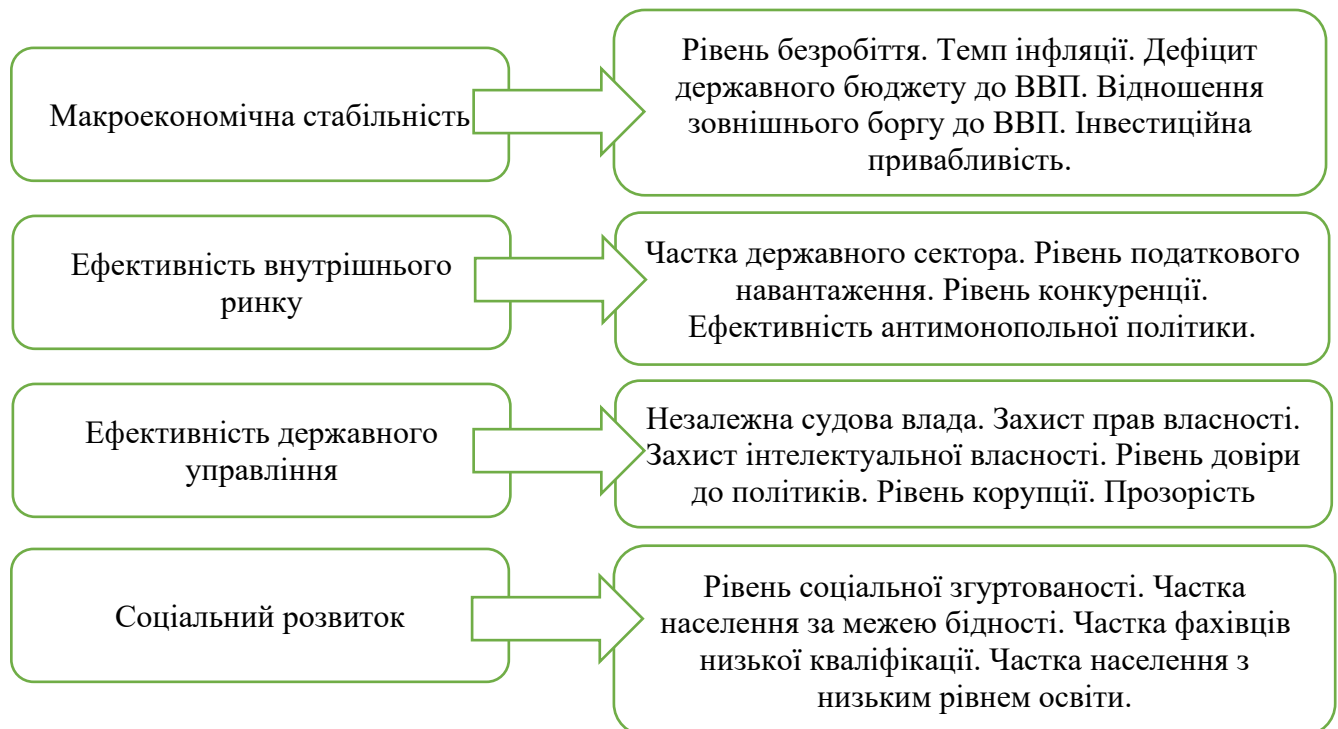

Рис. 3.3. Умови забезпечення та індикатори стійкості національної економіки

Джерело: складено автором на основі [37]

Рівень стійкості розвитку країни або економіки знижується, якщо економіка нездатна адаптуватися або ж відновитися після дестабілізуючого впливу ряду чинників. Натомість чинники, які працюють на користь стійкому розвитку національної економіки наведені в табл. 3.1. ці чинники в сукупності формують ендогенні умови національної стійкості або ж набуті властивості до такої [37]. Можемо бачити стан та співвідношення складових національної стійкості таких як природа, людина та суспільство, економіка, держава. Тобто, забезпечення стійкості національної економіки відбувається в площині ринкове саморегулювання – державне та суспільне регулювання – природна саморегуляція – саморозвиток.

Таблиця 3.1.

Фактори стійкого розвитку національної економіки

Чинник	Характер впливу
Суспільно-політичні	
Державна політика	Стратегія розвитку країни, можливості її реалізації за рахунок бюджету
Довіра до органів влади	Підтримка суспільством стратегічних державних рішень Очікування бізнесу та населення
Соціальні	
Соціально-демографічна структура суспільства	Форми зайнятості, доходи, мобільність населення Людський і соціальний капітал
Рівень життя населення	Сукупний попит, потреби населення в державній соціальній допомозі
Трудові ресурси	Обмеження економічного розвитку та міграційні потоки
Стан здоров'я населення	Позначається на продуктивності праці
Розвиток соціальної інфраструктури	Можливості відтворення трудових ресурсів
Економічні	
Спеціалізація, структура, потенціал економіки	Міжрегіональні взаємозв'язки Можливості впровадження інновацій Залучення інвестицій
Інвестиційний клімат	Доступність фінансових ресурсів підприємствам, рівень їх доходів
Критична інфраструктура	Дієвість та функціональність економіки
Природно-екологічні	
Природно-кліматичні умови	Галузева спеціалізація, просторовий розподіл ресурсів, рівень витрат
Стан навколишнього середовища	Екологічні обмеження розвитку економіки

Джерело: складено автором на основі [37]

Для забезпечення стійкості національної економіки застосовується ряд інструментів, представлених в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Інструменти забезпечення стійкості національної економіки [37]

Інструменти	Прямі та непрямі податки, трансферти
Державні соціальні стандарти та нормативи	Державні замовлення, інвестиційні субвенції, Державний фонд регіонального розвитку
Митні збори, кількісні обмеження, субсидії, кредитування, демпінг, технічні бар'єри	Норма обов'язкових резервів, облікова ставка, операції з цінними паперами, офіційні золотовалютні резерви
Ліцензування, патентування та квотування, сертифікація та стандартизація, ціни та тарифи	Стратегії (документи) розвитку окремих сфер і секторів національної економіки

Це заходи та важелі, що використовуються державою, для забезпечення стійкості економічної системи країни.

У підсумку ми маємо зазначити, що стійкість національної економіки – це складне і різностороннє поняття. Вона проявляється на фоні негативних зовнішніх і внутрішніх впливів. Зовнішні фактори проявляються у зовнішній торгівлі, іноземних інвестиціях та кредитах і породжують проблему. Внутрішні фактори мають сформувані властивість економічної системи, що називаємо стійкістю національної економіки до зовнішніх негативних впливів.

3.3. Досвід України у формуванні стійкої національної економіки

У січні-лютому 2024р. ВВП України продемонстрував приріст в 3,6% в порівнянні з аналогічним періодом 2023р. Фахівці Міністерства економіки України пояснюють позитивну динаміку ВВП наступними чинниками: підвищення інвестиційного попиту, здійснення експорту сільськогосподарської продукції, стабільною роботою сфери енергетики, діяльністю на українському морському коридорі [38]. Це конкретні рішення, що проводяться в Україні в рамках підвищення стійкості національної економіки.

Окрім таких рішень важливим фактором стійкості української економіки є бюджетні субсидії, що Україна продовжує отримувати з-за кордону. Підтримка української економіки фінансово, зніційована різними країнами, безпрецедентна і, на думку експертів, вона продовжуватиме надходити. У 2023р. Україна отримала 42,5 млрд \$ США міжнародної допомоги [38].

У підсумку, стійкість української економіки, яку зазначають як українські експерти, так і міжнародні організації, певної мірою визначена фінансовою допомогою. Проте факт такої допомоги залежить від доведення інформації до міжнародної спільноти, організація діяльності щодо перемовин про таку допомогу, її організація і реалізація є результатом дій української сторони. На нашу думку, це є

приклад того, як економічна система забезпечує свою адаптацію до складних умов, визначених зовнішнім, незалежним від рішень суб'єктів економічної системи, середовищем. Також важливим фактом, який стосується відновлення економічної системи, є ефективне використання цих ресурсів та повернення (якщо це необхідно).

Отже, залучення фінансової допомоги країн світу в конкретному випадку підтримки та відновлення української економіки є прикладом стійкості економічної системи.

Умови, які диктує зовнішнє середовище постійно змінюються і система має своєчасно і адекватно реагувати на ці зміни. Прикладом такої ситуації є рішення українських про побудову стратегії економічної політики у період після перемоги, коли міжнародна фінансова підтримка скоротиться. Вже зараз, тобто превентивно обговорюються питання перелаштування економіки та пошуку нових джерел фінансування – стимулювання бізнесу та залучення інвестицій.

Наприклад, вже зараз розробляється програма фінансування України у післявоєнний період. Це проєкт плану Ukraine Facility, за яким Україна має отримати пакет підтримки від Євросоюзу на €50 млрд затверджений Кабміном. Паралельно оцінюються можливі ризики – фінансування може виявитися не достатнім. Отже, потрібно спланувати додатковий план дій в такій ситуації [38].

Також важливим прикладом на початку війни були рішення Національного банку України про курс національної валюти. Причому на цьому прикладі можна переконатися, як фахівці в критичній ситуації приймають одне рішення, дотримуються його до моменту часу, поки це дає позитивні зрушення, а при зміні ситуації в зовнішньому середовищі і очевидному скороченні ефективності цього рішення оперативно змінюють його. Це також яскравий практичний приклад приведення економіки країни до більш стійкого стану.

Повномасштабна війна спричинила великі збитки українській економіці. За підсумком 2022р. ВВП України скоротився на 29%. Але український бізнес

адаптувався і майже одразу почав відновлюватися. За прогнозами Мінекономіки, зростання ВВП у 2024р. очікується зростання економіки на рівні 4,6% [39].

Отже, всупереч прогнозам, що українська економіка не витримає і кількох місяців масштабної війни, українці проявляють стійке протистояння ворогові на фронті і, одночасно, забезпечують відносно стабільне життя в тилу. Так, 2022р. ВВП України знизився на третю, рівень інфляції був вище 20%, було перервано чимало логістичних ланцюжків та суттєво впали реальні доходи населення. Не зважаючи на очевидні негативні тенденції, вони не є причиною неефективного господарювання, але викликані об'єктивними причинами, джерело яких в зовнішньому середовищі. В критичних умовах українська економіка, як і в загальному українське суспільство, концентрує зусилля на тих напрямках, де вистачає ресурсів і інших можливостей та проявляє посилення рівня ділової активності, протистоїть інфляційним процесам, поступово відновлює зруйновану інфраструктуру, складає плани на майбутнє. Протистояння негативним впливам ззовні на українську економіку засвідчують думки вітчизняних експертів та міжнародних організацій, які з часом поліпшують прогнози економічного зростання.

Без сумніву, негативні впливи війни на українське суспільство не зникають і не сильно зменшуються – залишаються актуальними наявні виклики і з'являються нові, але загалом українське суспільство адаптується до таких умов.

Тому, на нашу думку, приклад України може стати на користь в процесі підвищення рівня стійкості інших країн. Наприклад, Канади. Тут зазначимо, що в кожній конкретній ситуації заходи підвищення рівня стійкості розвитку країни треба переглядати, і прямо переймати український досвід недоцільно, аде умови розвитку Канади наразі інші і не критичні настільки, як це було на початку війни в Україні. Але деякі принципи і заходи – оперативне реагування, планування, прогнозування і передбачення, переорієнтація економічних суб'єктів, можуть стати в нагоді.

Визначимо основи стійкості економіки України в кризовій ситуації, яку спричинила війна.

З огляду на подальшу відбудову держави, головною рушійною силою стійкості України виступає приватний бізнес. Уряд комплексно підтримує бізнес, формує максимально комфортне інвестиційне середовище, спільно з партнерами створює світову коаліцію інвесторів [39]. Така тенденція підтримки вітчизняного підприємництва зародилася задовго до війни. В теперішньому вона стане основою для подальшого відновлення і стійкості розвитку країни.

На рис. 3.4. представлено основні чинники стійкості української економіки в умовах війни.

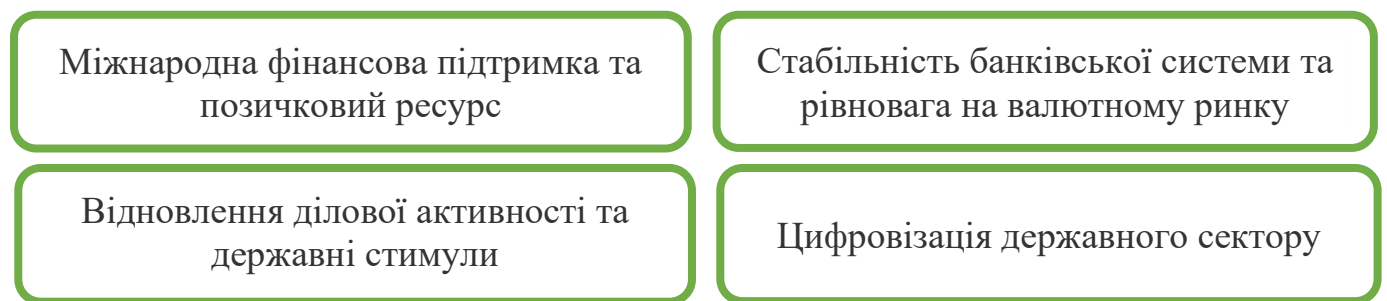

Рис. 3.4. Основні чинники стійкості української економіки в умовах війни

Джерело: складено автором на основі [39, 40]

1. Міжнародна фінансова підтримка та позичковий ресурс.

Україна спрямовує на оборону та безпеку понад 5 млрд. грн. в день. На фінансування соціальних видатків, оплату зарплат працівникам бюджетних організацій, інші державні потреби країні виділяють допомогу міжнародні партнери. На прикладі України, як і на інших історичних прикладах, ми можемо переконатися, що подолати ворога можна лише об'єднавши зусилля багатьох країн світу.

За даними Міністерства фінансів України на середину 2023р. з початку повномасштабного російського вторгнення українські партнери надали країні безповоротної допомоги та позик на суму у 60,17 млрд. \$ США [40]. Зокрема, у 2023р. допомога складала: ЄС –11,4 млрд. \$ США; США –8,5 млрд. \$ США; МВФ – 3,59 млрд. \$ США.; Канада – 1,76 млрд. \$ США; Японія – 1,5 млрд. \$ США; Світовий банк

– 579 млн. \$ США; Великобританія – 499 млн. \$ США. Допомога надходила від Іспанії, Німеччини, Фінляндії, Ірландії, Швейцарії, Бельгії, Ісландії та Естонії [40].

Більша частина фінансових ресурсів надається партнерами України на безповоротній основі. У межах співпраці з МВФ Україна отримує позики. Частина коштів – це ресурси, активовані зовнішніх та на внутрішньому ринках комерційних запозичень, в першу чергу шляхом розміщення військових облігацій. Частину залучених ресурсів Україні доведеться повернути інвесторам, але в умовах війни інструменти відносної стабілізації стану країни себе оправдують.

2. Стабільність банківської системи та рівновага на валютному ринку.

Стабільність фінансової системи країни залежить від зваженої політики Національного банку України. У 2022р. в Україні рівень інфляції склав 26,6%. Однією з причин різкого зростання інфляції стала емісія НБУ для фінансування бюджету через придбання облігацій внутрішньої державної позики. У 2023р. – 5,1%, за 5 місяців 2024р. – 2%. [41]. Курс національної валюти, незважаючи на проблеми з експортом сільськогосподарської продукції, відносно стабільний. Також потрібно пам'ятати, що певною мірою це забезпечено міжнародними фінансовими надходженнями.

Також НБУ активізує заходи з посилення монетарної трансмісії та підвищує нормативи обов'язкового резервування для банків, паралельно – продовжує дотримуватися політики послаблення валютних обмежень; продовжує знижувати облікову ставку, що може привести, наприклад, до здешевлення внутрішніх запозичень для Мінфіну та поживлення кредитування реального сектору економіки [40]. За оцінками експертів, НБУ і вітчизняна банківська система адаптувалися до роботи в умовах війни.

3. Відновлення ділової активності та державні стимули.

У 2023р. в Україні почав зростати реальний ВВП. Це не означає такого рівня зростання, щоб можна було говорити про швидке відновлення економіки до довоєнного рівня. Треба враховувати, що на частині території держави господарська

діяльність не здійснюється або ці території, тимчасово окуповані ворогом, існують проблеми з логістичними та виробничими ланцюжками, організацією експортної діяльності і багато інших. Але позитивні зрушення в порівнянні з попереднім періодом означають передпосилання до адаптації та стійкості системи.

Для України важливим завданням є розвиток виробництв з високою доданою вартістю. Ця задача також у фокусі держави. І вирішувати цю та інші задачі економічного зростання та відновлення допомагатимуть інструменти фінансової підтримки бізнесу, запроваджені державою з перших тижнів великої війни. Також варто відмітити масштабування започаткованих раніше програм [40]. Наприклад, за урядовою програмою «Доступні кредити 5-7-9%» з лютого 2020р. підприємці отримали 70 тис. кредитів на суму 225,4 млрд. грн., у першій половині 2023р. – 17,2 тис. кредитів на суму 58,3 млрд. грн.

Широко розповсюджені грантові програми для України в різних сферах. Наприклад, грантова програма підтримки для мікропідприємців. через Дію потенційні підприємці можуть отримати грант у розмірі до 6,5 тис. \$ США на започаткування власної справи [40]. Також варто згадати низку галузевих програм. Наприклад, кошти на розвиток садівництва, тепличного господарства, систем меліорації тощо.

У перші місяці війни почала діяти урядова програма релокації бізнесу в більш безпечні регіони. В результаті понад 800 підприємств було переміщено на захід країни, частина виробництв релоковано на територію європейських партнерів (які були задіяні для потреб оборони).

Підтримка бізнесу – це ще один дуже важливий чинник збереження економічної стабільності.

4. Цифровізація державного сектору.

Цифровізація державних послуг також є важливим чинником економічної стабільності України. Завдяки процесам, які на момент початку війни активно розвивалися, в Україна мали можливість безперебійно працювати банківська та фінансова система, тисячі бізнесів працювали онлайн і змогли зберегти свої виробничі

показники та персонал. В Україні були започатковані програми «Ворог», реєстрація пошкодженого майна, «Оселя», «Робота та ін.; реалізуються проекти розвитку швидкісного інтернету, розбудови ЦНАПів, впровадження режиму paperless, розширення доступу до базових е-послуг, цифрової освіти, інституційної спроможності облдержадміністрацій та органів влади на місцях [40].

Отже, ми довели на прикладах стійкість української економіки та стійкість розвитку країни в цілому. І на нашу думку, ці приклади можуть стати в нагоді іншим країнам, які вирішують питання підвищення рівня стійкості їх розвитку.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження ми виконали завдання, визначені у кваліфікаційній бакалаврській роботі, та дійшли певних висновків теоретичного і прикладного характеру, які полягають у такому:

1. Встановлено, що «стійкість соціально-економічної системи» це «здатність системи компенсувати коливання зовнішнього та внутрішнього середовища, зберігаючи свою структурно-функціональну цілісність, та забезпечувати можливість змінювати свої властивості або стан у результаті само- або вимушеного розвитку та переходити у новий цільовий рівноважний стан». Сстійкість – це характеристика стану об'єкта дослідження стосовно зовнішніх впливів. Забезпечити її об'єкт може за наявності певних внутрішніх властивостей.

2. В ході дослідження ми встановили, що для оцінки стійкості розвитку соціально-економічних систем необхідно мати відповідну методикау і обрати відповідний методичний інструментарій. До його складу входить система показників, методи оцінки та зведення показників до інтегральної оцінки; визначення джерел вхідної інформації. Наприклад, доцільно використовувати три критерія стійкості розвитку країни: соціальний розвиток, економічний розвиток, екологічний розвиток. Інформацію для оцінювання можна отримати з офіційних джерел, наприклад державної статистики чи статистика міжнародних організацій.

3. Щоб уточнити зміст поняття досліджуваної категорії ми розглянули визначення категорій «сталий розвиток», «резильєнтність», «національна стійкість» та «рівновага». І встановили, що всі вони відрізняються від поняття «стійкий розвиток», але мають і спільні точки дотику.

4. Для прикладу оцінки рівня стійкого розвитку ми обрали Україну та Канаду. За більш ніж три десятиліття незалежності Україна пережила багато криз, найуразливішими з яких є тимчасова втрата частини територій у 2014-2015рр. та з 2022р. війна з РФ. За досліджуваний період змінилася структура економіки – скоротилася більш ніж удвічі частка промисловості, на стільки ж зросла частка послуг. Дефіцит бюджету Уряд, як правило, покривав за допомогою запозичень. На

початку 2024р. сума боргу складала 11,85 млрд. \$ США. Доведено, що на рівень розвитку України за більш ніж 30 років постійно впливають явища, які виникають у зовнішньому середовищі. Тобто, розвиток країни не абсолютно стійкий.

5. Канада – це одна з найбільш розвинених країн світу, яка характеризується високим рівнем доходу населення. В структурі економіки Канади провідну роль відіграє сектор послуг. Динаміка обсягів ВВП нестабільна – помітні підйоми та різкі спади. На економічний розвиток Канади суттєво впливає перебіг процесів глобалізації, канадська економіка – це економіка «відкритого типу». Через свою залежність від зовнішнього оточення Канада дуже вразлива до його зміни.

6. В процесі дослідження ми зрозуміли, що хоч в концепції сталого розвитку прийнято вважати всі критерії рівнозначними, але від економічного розвитку залежить будь який інший. Нормовані характеристики трьох складових загального розвитку країн мають значні коливання. Розвиток економічної сфери в Україні суттєво знижується з моменту початку агресії росії по відношенню до України у 2015р. Загалом, в економічній сфері рівень розвитку України дещо випереджає рівень розвитку Канади. В соціальній та екологічній сферах рівень розвитку України відстає від рівня розвитку Канади.

7. Динаміка сучасного життя дуже швидка. Звідси випливають нові проблеми, що в свою чергу, підштовхує до пошуків їх вирішення. З усіх проблем, породжених прискореною динамікою суспільних процесів, ми виділимо проблему забезпечення стійкості сучасних економічних систем, бо коли в економіці країни спостерігається спад чи застій, всі інші процеси відкладаються на другий план.

8. Встановлено, що стійкість економічної системи – це основа стійкості розвитку країни. Для забезпечення стійкості національної економіки застосовується ряд інструментів.

9. За результатами дослідження, всупереч прогнозам, що українська економіка не витримає і кількох місяців масштабної війни, українці проявляють стійке протистояння ворогові на фронті і, одночасно, забезпечують відносно стабільне життя в тилу. Тому, приклад України може стати на користь в процесі підвищення рівня стійкості інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Савченко М. Розвиток категоріального базису «економічна стійкість». *Галицький економічний вісник*, 2019. Т. : ТНТУ. Том 57. № 2. С. 5-17.
2. Прямухіна Н.В. Міждисциплінарна природа стійкості розвитку та ефективності управління на рівні регіональних соціально-економічних систем. *Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects : Scientific Collection «InterConf» with the Proceedings of the 1 st International Scientific and Practical Conference (December 16-18, 2020)*. Tallinn, Estonia: Uingu Teadus juhatus, 2020. С. 487-499.
3. Манойленко О.В., Сиром'ятникова О.В. Теоретичні аспекти визначення стійкості соціально-економічних систем. *Бізнесінформ*, 2015. № 12. С. 8-14.
4. Кононова І.В. Методичний підхід до оцінки стійкості розвитку соціально-економічних систем в умовах мінливості зовнішнього середовища. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2017. Вип. 25. Част. 1. С. 9-14
5. Кононова І.В. Оцінка розвитку соціально-економічної системи та мінливості її зовнішнього середовища на прикладі національної економіки України. *Економічний простір*, 2018. № 136. С. 99-108.
6. Marushchak S.M. *Enterprise development as a dynamic-target characteristics of the system*. Theoretical Foundations in Economics and Management: collective monograph / Toporkova O., Lytovchenk O., etc. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 2022. P. 229-243.
7. Шинкаренко В.Г., Бурмака М.М. Дослідження сутності поняття «розвиток соціально-економічної системи». *Економіка транспортного комплексу*, 2013. Вип. 21. С. 73-86.
8. Федоров І.С. Теоретичні концепції стійкого розвитку регіону. *Вісник національного університету цивільного захисту України*, 2018. Вип. 9. С. 501-508.
9. Ivaniuk U. (2022). Resilience of the socio-economic system in the conditions of

global instability. *European Science*, 3(sge13-03), 8-16. URL: <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-13-03-014>

10. Walker J., Cooper M. Genealogies of resilience. *Security Dialogue*. 2011. Vol. 42. No. 2. pp. 143-160. URL: <https://doi.org/10.1177/0967010611399616>.

11. Пирожков С.І., Божок Є.В., Хамітов Н.В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісн. НАН України*, 2021, № 8. С. 74-82. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>

12. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Ukraine as a Civilizational Subject: from potencies to a new worldview and human existence. Kyiv: Naukova Dumka, 2020. 253 с.

13. Покровська А. Національна стійкість як основа забезпечення національної безпеки держави. *Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі*: матер. міжн. наук.-теор. конф. Київ, 2018. С. 37.

14. Пирожков С.І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*, 2022, 2(118). С. 3-10.

15. Уряд затвердив план реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року. Урядовий портал : веб сайт. 10.11.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-plan-realizatsii-kontseptsii-zabezpechennia-natsionalnoi-systemy-stiikosti-do-2025-roku>

16. Про запровадження національної системи стійкості. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року. *Президент України* : веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>

17. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с.

18. Fjäder C. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *Resilience*. 2014. No. 2:2. Pp. 114-129.

20. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>

21. Мінфін : веб-сайт. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>

22. World Bank : *website*. URL : <https://www.worldbank.org>
23. Вінокуров Я. Як змінилася економіка за 30 років незалежності. *Економічна правда*, 2021. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/23/677115/>
24. Товарна структура експорту та імпорту України у 2021-2023 роках та січнілютому 2024 року. Укрінформ, 2024. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3859650-tovarna-struktura-eksportu-ta-importu-ukraini-u-20212023-rokah-ta-sicnilutomu-2024-roku.html>
25. Trade Map : *website*. URL : <https://www.trademap.org>
26. Інфографіка (експорт). Міністерство економіки України : веб-сайт. URL : <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e3c3c882-4b68-4f23-8e25-388526eb71c3&tag=TendentsiiEksportuInfografika-eksport->
27. Канада. ДіяЕкспорт : *веб-сайт*. URL : <https://export.gov.ua/country/90-kanada>
28. Statistics Canada (Statistique Canada) : *website*. URL : <https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/type/data?MM=1>
29. США, Канада і Мексика уклали нову торгову угоду. *Економічна правда* : веб-сайт, 2018. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/1/641128/>
30. Сідоров М.В. Особливості функціонування економіки Канади на сучасному етапі її розвитку. *Вісник харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, 2016. Вип. 5. С. 74-78.
31. Економіка Канади увійшла в технічну рецесію. UkrNews : *website*, 2023. URL : <https://ukrnews.ca/ekonomika-kanady-uviyshla-v-tekhnichnu-retsiesiiu/>
32. МВФ Поставив Канаду На Третє Місце Серед Країн Із Розвиненою Економікою За Темпами Зростання У 2024 році. , 2024. URL : <https://bizinside.club/imf-ranks-canada-third-fastest-growing-advanced-economy/>
33. Мажара Г.А., Завальна М.В. Побудова трьохсекторної моделі економічного зростання з ендогенним показником технологічного прогресу. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*, 2023. № 25. С. 72-78.
34. Сироїд Н.П. Відображення інформації про екологічну якість продукції у

звітності. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL:
<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6805>

35. Кащена Н.Б. Формування стратегічних орієнтирів забезпечення економічної стійкості підприємства в умовах невизначеності. *Фінансові механізми антикризового управління: сучасні реалії та стратегічні орієнтири*: кол. монографія / за заг. ред. А.С. Крутової; Харківський держ. ун-т харчування та торгівлі. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2018. С. 258-278.

36. Пирожков С.І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*, 2022. 2(118). С. 3-10.

37. Бойко А. Забезпечення стійкості національної економіки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, 2017. № 4. С. 16-27.

38. Дикалюк М. Економіка зростає: у чому секрет стійкості в умовах війни. *Український тиждень : веб-сайт*, 2024. URL: <https://tyzhden.ua/ekonomika-zrostaie-u-chomu-sekret-stijkosti-v-umovakh-vijny/>

39. Стійка економіка. *Офіс реформ : веб-сайт*, 2024. URL: <https://rdo.in.ua/direction/stiyka-ekonomika>

40. Що сприяє економічній стійкості України під час війни за Незалежність. *Укрінформ : веб-сайт*, 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751995-so-spriae-ekonomichnij-stijkosti-ukraini-pid-cas-vijni-za-nezaleznist.html>

41. Мінфін : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>